

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCNEGYEDIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1945.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK.

	Oldal
Alszeghy Zsolt: A felvilágosodás és a magyar protestantizmus ...	1
Rubinyi Mózes: Újabb adatok Vajda János életéhez és műveihez	16

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kardeván Károly: Szabó Dezső Adyról	29
Kósa János: Czinke Ferenc egyetemi tanársága	31

BÍRÁLATOK.

Balassa-kódex. — Karácsony Sándor: A cinikus Mikszáth. — Halász Gábor: Magyar századvég. — Devecseri Gábor: Az élő Kosztolányi. — Erdődy János: Új színjátszás, új film. — Lukács István: Metamorphosisok a XVIII. század hazai irodalmában. — Tési Edit: Plautus Magyarországon	33
--	----

FOLYÓIRATOK.

Folyóiratok szemléje	41
----------------------------	----

FIGYELŐ.

Adatok Arany János munkásságához. I. „A Három-pipa utca“ — II. Arany János ismeretlen fogalmazványa. — III. Kommentár a „Fábján Pista nótájá“-hoz. — Baesányi János kiadatlan levele. — Deák Ferenc levelei — a Vörösmarty-kultusz szolgálatában. — „A merengőhöz“ utolsó négy sorának változata. — Hírek. — Társasági ügyek. — Név- és tárgymutató	42
---	----

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCNEGYEDIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1945.

TARTALOM.

Tanulmányok.

	Oldal
Alszeghy Zsolt: A felvilágosodás és a magyar protestantizmus	1
Rubinyi Mózes: Újabb adatok Vajda János életéhez és műveihez	16

Kisebb közlemények.

Kardeván Károly: Szabó Dezső Adyról	29
Kósa János: Cziuke Ferenc egyetemi tanársága	31

Bírálatok.

Balassa-kódex. (Vörjas Béla.) (Tolnai Gábor)	33
Devecseri Gábor: Az élő Kosztolányi. (Szauder József)	37
Erdődy János: Új színjátszás, új film. (rtr)	38
Halász Gábor: Magyar századvég. (Kozocsa Sándor)	36
Karácsony Sándor: A cinikus Mikszáth. (Várdai Béla)	34
Lukács István: Metamorphosisek a XVIII. század hazai irodalmában. (Szabolcsi Miklós)	38
Tési Edit: Plautus Magyarországon. (Szombathy Zoltán)	39

Folyóiratok szemléje.

Folyóiratok	41
-------------------	----

Figyelő.

„A merengőhöz“ utolsó négy sorának változata. (Kozocsa Sándor)	51
Arany János: „A Három-pipa utca.“ (Adatok Arany János munkásságához I.) (Bisztray Gyula)	42
Arany János ismeretlen fogalmazványa. (Adatok Arany János munkásságához II.) (Tolnai Gábor)	44
Bacsányi János kiadatlan levele. (Kulesár Adorján)	48
Deák Ferenc levelei — a Vörösmarty-kultusz szolgálatában. (Kozocsa Sándor)	50
Hírek	52
Kommentár a „Fábján Pista nótájá“-hoz. (Adatok Arany János munkásságához III.) (Kozocsa Sándor)	49
Társasági ügyek	53
Név- és tárgymutató	54

A felvilágosodás és a magyar protestantizmus.

(Részlet „A magyar XVIII. század“ e című fejezetéből.)

Írta: ALSZEGHY ZSOLT.

A magyar protestantizmus kezdetben — éppúgy, mint nyugaton — a vallásos érzés veszedelmét látta a felvilágosodás mozgalmában. A XVII. századból ide is átkerülő Arnd Jánosnál (*Keresztyéni jószágos cselekedetekkel teljes paradicsomkertecske*, 1724) maga a „megvilágosodás“ még az Istennel való közelebbi kapcsolatot jelenti; áhíatában így sóhajt: „Én panaszlok és választ tesztek tenéked szomorú és alázatos lélekkel az én szívemnek véle együtt született nagy esetéségérül és vakságáru, hogy én tégedet természetem szerint igazán nem esmérhetlek, és a te isteni ismérteedhez — melyben áll az örök élet — az én természeti és testi bolondságom és tudatlanságom miatt sem jó kedvet, sem szeretetet nem viselek“. Volf Abrahámnak és Rogallen Fridriknek *Atyafiságos serkentések* (1736), mely a lélek fő ellenségei sorában emlegeti az indifferentizmust, a papi hivatás vizsgálatánál nem a felvilágosult értelmet tartja fontosnak: „Nem arról van szó, hogy vagy-on-e mélységes tudományod, voltál-e főiskolákon, melyek akadémiáknak neveztetnek, mert véleim együtt könnyen elhíhoted, hogy a szent Lélek ee az ő megszentelő, so a szolgálathoz szükséges ajándékinak kiosztogattatását azokhoz nem kötötte; hanem bírsze természetserint való ajándékokkal, melyek a tanítóknak általján fogva szükségesek? Kiváltképen pedig a szent Lélek által meghagyta-e magadat szenteltetni?“ Hrabovszki György pedig 1787-ben könyvet ad ki ezen a címen: „Jobb az egyházi embernek kevés tudománnyal bírni, de a kevéssel használni, mint sokat tudni, de a sok tudomány mellett mind az emberiség, mind a keresztyénség reguláit elhibázni.“

1759-ben „in illustri Collegio Reformatorum Claudiopolitano“ Kendeffi Elek támad latin fejtegetésben a naturalizmus, voltaképp a felvilágosodás bölcselate ellen (*Naturalista expositus*): „qui eo omnibus remis velisque tendunt, ut omnia in religione revelata dubia reddant“. Erélyesen védelmezi a kinyilatkoztatást, függelékében pedig Verestói György latin verse „genus demens hominum“nak nevezi a vallásromboló filozófusokat: „Nefas ingens, Stygioque dignum injici stagno.“ Adami János Jakab besztercebányai lelkész 1769-ben német nyelven könyvet tesz közzé: *Kurze Anleitung die Freygeister auf bessere Gedanken und die Vernunft zum Gehorsam des Glaubens zu bringen*. Ebben a józan ész vizsgálata alá veti mindazokat a keresztyén tanításokat, melyeken a felvilágosodás fennmaradt, és kimutatja, hogy azok nem ellenkeznek az értelemmel, sőt a józan ész csak azokat fogadhatja el. És a keresztyénség megerősítése a cél abban a törekvésben is, amely a protestáns vallások tanításainak ellentéteit akarja elsímítani, így *A protestáns vallás két ágának egyesíthetése*

felől való rövid jegyzékben (1791) és a *Békességnek vallása* című kéziratban (1772).

Ebbe a konzervatív protestáns irányba illeszkedik gr. Teleki József is. Annak a Rádai Pálnak az unokája, aki a maga hívő vallásosságának *Lelki hódoltságában* adta bizonyosságát; tanítói Kármán András, az Utrechttben, Leydenben, Boroszlóban nevelt losonci tanító, majd Bod Péter, aki a *Smirnai Szent Polikarpusban* (1766) ugyancsak megbélyegzi a konzervatív református teológia ellen tanító Nádudvari Sámuel és a „szent apostoli vallásunknak egész eversiójára igyekező“ Deáki Filip Józsefet. Telekit külföldi iskoláztatása Basclbe és Leydenbe viszi, ahol ugyanezt a konzervatív szellemet szívja magába. És itt, külföldi tartózkodása idején írta meg *Essai sur la faiblesse des Esprits forts* című munkáját (1760). Benne a keresztény vallást védelmezi a francia felvilágosodás bölcseleinek támadásai ellen, kimutatva, hogy a vallás tanította misztériumok lehetőségét az ész nem tagadhatja, sőt el kell ismernie a revelatio szükségzerűségét. Három előnyt lát a hitetlen fölött a keresztényben: a vallás boldoggá tud tenni, az erény viselésére képesé, és bátor lelkiület terem. Legemelegettebb verses műve, az *Atya-fiú barátságának oszlopa* (1779) is ezzel a meg gondolással mutat az elsíratott testvérré, Teleki Eszterre: „Nézd az ily életet s az ilyen kimúlást, S kacagd meg és csúföld a keresztvén vallást; Ama szelíd Jézust gyűlöld még, ha lehet, Kinek tudománya ilyen csudát tehet. Légy még Toland, Voltér s Darsán tanítványa, Ha ennyire vihet azok tudománya . . .“ Abban az élogoban, amelyet Mária Teréziáról Baselban olvastott fel, kiemeli a királynőről, hogy nem szégyel mindennap templomba járni és útálja az atheista és kegyetlen irodalmi műveket; mert azt vallja: „qu'un Voltairo ou d'Argens s' ils n'avoient d'autre merite que celui de dire des jolis blasphemias, ne sauroit faire fortune chez elles“. Naplójában Diderotról ezt írja: „Ez a Diderot nyilvánosságos deista, amely csak a *Pensées Philosophiques*-jából kitetszik, s arra nézve méltán sajnálni lehet, hogy az *Encyclopedicum Dictionarium* olyan ember kezén forog, mert kétség kívül csak oda szúrja, ahol lehet, a mérgit“. A másik felvilágosodott apostolról egyik levelében ezt találjuk: „Voltaire mauvais philosophe et plus mauvais historien encore . . . il paroît vouloir affecter de faire le Missionnaire de l'Irreligion.“ Mikor meghallja, hogy Szilágyi a Henriade fordítását kiadja, megjegyzi: „il me semble qu'un ecclesiastique protestant doit y changer quelque chose“. Híres francia röpiratának bővebb átdolgozásához is hozzá fogott 1778-ban, a bővítésben arra keresvén magyarázatot, hogy a bizonyítások az egyes emberi elmékben miért váltanak ki eltérő meggyőződést; az okot abban látja, hogy a filozófusok a helyes gondolkodás szabályainak nem tudnak egyetemes érvényt szerezni. Egy ifjú „vallás csúfolóhoz“ intézett levelében ugyanebben az időben újra célbaveszi a bölcseleket, a bölcs ártatlan neve alatt rejtőző hitetleneket, köztük már Rousseaut is, akinek neve alatt akarta előbb francia röpiratának újabb kiadását terjeszteni, de akitől a savoyai vikárius hitvallása miatt most már elfordult. Egy szónoklatában is — valószínűleg egy marosvásárhelyi tanár beiktatásán — Rousseau-nak azt a tételét cáfolja, hogy a művelődés káros hatással volt az ember ősi erkölceire. Szembe fordult Rousseau-nak a természetes nevelésről vallott felfogásával is, a francia gondolkodót insipienter sapiens-nek mondván. Fuhrmann Kamilla azonban helyesen jegyzi meg, hogy

egyben mind a két francia véleményével megegyezett: a tolerancia gondolatában. Ez magyarázza meg, hogy az Henriade egyik hőségnek, Sully hercegnek emlékét azzal akarta ünnepelni, hogy hozzákezdett Thomas francia író Sully-ről írt élege-a fordításához. A tolerancia tisztelete tette Telekit II. Józsefnek hívévé; a tolerancia-rendelet kiadásakor francia versben ünnepli, mert „Lelkiismeretnek megjött szabadsága, Feloldatott régen sarcoló rabsága“. Erre vonatkozó felfogása: „Nem paptól függ az hit, mert Isten munkája, Lelki ez, nem látszik, ember nem bírja, A lelkiismeret itt a törvény-tévő, Itélő, büntető bíró és számvevő“. Ez a felfogás egyezik Bessenyei Györgyével, — és mégis szembekerült e két magyar író. Irodalmi bizonyossága ennek Bessenyei gúnyverse (IK. 1915: 478.), amelyben irigységgel vádolja meg Telekit: „Rágalmazásával eleget csavarog S akiket dicsérni hall, azokra morog... Akár élethalok, hagyjon el engemet És ne rágalmazza nyavalyás fejemet“. Az összeütközést Mária Terézia iskolarendeletei váltották ki: Bessenyei, a saját sorsán tapasztalván meg, örömmel látta volna ezeknek a rendeleteknek az összes magyar iskolákra való kiterjesztését, míg Teleki a protestantizmus ellen való árnásnak ítélte ezt a felfogást és szorgalmazta Bessenyei eltávolítását a reformátusok bécsi consistoriális bizottságából. Ez is mutatja, hogy a tolerancia Teleki szemében elsősorban a protestáns vallás szabadságát jelentette: erősebb református volt, mint amilyen toleráns. De már első művében is érezhetjük ezt az egyoldalúságot: a vallástalansággal egyerős veszedelemnek tartja a babonát, a fanatizmust; márpedig a fanatizmus letéteményeseinek és terjesztőinek a katolikus szerzeteseket mondja. Működése jellemzően mutatja, hogy a tolerancia a felvilágosodás ellenes protestánsok kezében csak eszköz a maguk vallása pozíciójának megjavítására.

El kell ismerni, hogy erre minden emberi joguk meg is volt. Ne felejtjük, hogy a Regnum Marianum gondolatának hívei, amikor Szent István vallására kívánják visszavinni a magyarságot, a protestantizmus teljes elfojtását kívánják. Arra is emlékeznünk kell, hogy az 1715. évi országgyűlésen a katolikus többség a protestánsokat még attól is eltiltotta, hogy a tárgyalásokba vallási ügyeiket belekeverjék. Pedig volt panaszuk elég. 1719-ben a pápaiak keseregnek azon, hogy imaházukat és iskolájukat elfoglalják. A régi, egykor katolikus templomokat visszaveszik; új templom építése elé akadályokat gördítenek; az újszülöttek keresztelésénél és a haldoklók ellátásánál a protestáns lelkészek munkáját zavarják és gátolják; a katolikus papoknak járó stóla-részt tőlük is megkövetelik; papjaikat és híveiket különböző címek alatt szabadságukban is korlátozzák; így 1738-ban azt a panaszt halljuk, hogy hat előkelő, református valláson lévő urat, köztük püspöküket is, elfogták. Ismeretes Komáromi Csipkés György bibliafordításának története: 1718-ban a debreceni egyház rendelkezése négyezer példányban kinyomatták; a hazaküldött kész példányokat a szepesi kamara az eperjesi harmincadnál letartóztatja, és hiába utasítja a kancellária az alantás hatóságot a könyvek Debrecenbe juttatására, az egri püspök megakadályozza. A Baselben kiadott Károlyi-bibliának előszava szerint: „a kassai pater jezsuiták kezében adatván, mind ez ideig (1751) is Kassán valami nedves pincében tartatván, rothadásban vannak“. A cenzúrát 1720-ban a nagyszombati jezsuita egyetem kancellárja vezeti; 1726-ban ugyancsak a hit- és erkölcstani műveket bírálta el a megyéspüspöki cenzúra, de ezt is 1747-

ben jezsuiták gyakorolták. A sajtó kemény ellenőrzésének jellemző példája, hogy királyi leirat rendelte el még Bod Péter *Magyar Athénusának* lefoglalását is. A nagytudományú Sinai Miklós be is jegyzi naptárába: „Minden jelek arra mutatnak, hogy véégképen ki akarnak bennünket szaggatni a pápisták“.

Érthető, hogy a veszélyeztetett helyzetben a természeti jognak abba a tételébe kapaszkodnak, amely a vallási türelmet hirdeti. A természetjogot e kor Puffendorf tanításából tanulta. Szerinte a természetjog örök és változhatatlan, mert éppúgy az Isten alkotása, mint az emberi természet. A vallásról viszont azt hirdette, hogy az őskorban volt egy természeti vallás; a felekezeti különbségek csak későbbi fejlemények, a természeti vallás tehát ezek fölött áll. A meglévő vallások között nem is lát értékkülönbséget, legfeljebb abból a szempontból, amennyiben az alattvalót az állam, szolgálatába vezetik. Isten létét elfogadja; sőt elítéli annak tagadását. Deismusa azt is elfogadja, hogy Isten a mindenség teremtője, ő a Gondviselés; de a templomot és szertartásokat nem tartja szükségesnek, legfeljebb az állam nyugalma szempontjából. Kényszerítést a vallás dolgában nem ismer el helyesnek, de elítéli a katolikus egyház sok régi hagyományát és tanítását: a bűcsút, a szentek közbenjárását stb. Es elítéli a szerzetesi életet is. Az erkölcsi törvény lényege: nem bántani másokat. A fejedelemnek is erről a természeti vallásról, nem a keresztény vallás érdekéről kell gondoskodnia. Beck ez időben közkézen forgó compendiuma kimondja: „Nincs az a felsőbbség, amely a lelkiismereten uralkodhatna és parancsolhatna, hogy mit higgyenek és mit ne higgyenek az alattvalók. Egyedül Isten lát az emberek szívébe, és egyedül neki van módjában bennünk azt kimunkálni, amit az értelem fel nem fog“.

Tudjuk, hogy Mária Terézia szemében „tolerancia és indifferentizmus“ azonos fogalmak; de II. József már a természetjog elméletíróin nevelkedett. Birodalmának viszonyai már 1777-ben arra a meggyőződésre viszik, hogy „vagy ki kell űzni azokat, akik nem azt hiszik, amit mi, s akik nem ugyanazon formák szerint imádják az Istent, vagy pedig teljes kultuszszabadságot kell engedélyezni... Akik vallásukat zavartalanul gyakorolhatják, derék alattvalók lesznek és elkerülük így a vallástalanságot, amely a katolikusokra sokkal veszélyesebb csábítóerővel hat, mintha a protestánsok bántatlanul megőrizhetik kultuszukat“. József tehát népeinek vallásosságát akarja biztosítani, amikor a protestánsokkal szemben türelmet engedélyez és kíván. Mivel a protestánsok toleranciasürgetése a vallásosság biztosításának fontosságát hangoztatja, az uralkodó rendelkezése találkozik a protestánsok óhajával. Az *Epistola posthuma Josephi II.* (1790) így látja az uralkodó toleranciáját: „in mutua concordia et harmonia hominum diversae religionis constitit, dum nulla pars premitur, nulla dominatum adsectat“. A tolerancia-rendelet annyira megörvendeztette a magyar protestánsokat, hogy egyikük a *Magyar korona elviteléről* így ír: „Ne búsulj te ezen, még jobb, ha vigadol, Király elvitette, hálát ezért adol. Jó helyen van s ott van, akinek fejére Illik, vitettetett tehát jó helyére... Pozsony volt a helye, már pap lakja várát, Hogy ott lenne, talán vallanánk nagy kárát. Örököse ennek Ausztriai ház, Őrizetje lesz hát nem színnel festett máz. Megígérte József, hogy nem sok időre Visszahozattatja, bízid hát ezt a főre... Kérlek mi kár volna, ha Bécsbe maradna, Az örökösénél, kit ez el nem adna? Kötve az királyság rég nincs koronához, Hanem az korona kötve

királyához...“ (Losonci verseskönyv) Ennek a biztatásnak különösségét akkor érezzük, ha arra az ünneplésre gondolunk, amellyel a visszatérő koronát 1790-ben fogadta a nemzet, így énekelvén: „Adjon Isten méltó fejet, Amely téged hordozzon...“; arra a sok verses és prózai köszöntésre, amely „a hazatért magyar koronának örömnünnepére“ röplapokon és füzetekben megjelent!

A felvilágosodás azonban nem állott meg ennél a pontnál. Voltaire például a *Kándid vagy a legjobbak világ* (magyarul: 1793) c. művében elsősorban a katolikus egyházat gúnyolja ugyan, de Eldorádója boldogságához hozzátartozik az is, hogy ott semmiféle pap sincs. Sintenis regényében, *Hallónak boldog esztéjében* (magyarul: 1788) a vallás törvényeiről ezt olvassuk: „Amit a természet, a mi időnk szakasza, a tájék, amelyben lakunk, az éghajlat, mely alatt élünk, és a mi társaságunknak ilyen vagy amolyan állapotja minékünk törvényül tészen, az légyen a mi törvényünk, ha szinte azt Mózes vagy Mahomed vagy SOLON, vagy akárcikcsoda más, soha mint törvényt közönségesse nem tette is; ami pedig nem ilyen szabású, bennünket nem kötelezhet, ha szinte tíz törvényadók a magok idejében, a magok nemzeteségek között és magok éghajlatok alatt törvénynek csinálták is“.

A konzervatív magyar protestantizmus mindig tiltakozott ez ellen az indifferentizmus ellen. Tordai Sámuel kendi-lonai lelkész Saurin-Rosenberg fordításában (*A megtérés halogatásának veszedelmes roltáról*, 1767.) mondja: „Ha a hit és penitencia csak a Krisztus érdemében való részesüléshöz kívánásában állana, ha az idvességnek megnyerésére csupán csak a kívántatnék, hogy az Istentől a kegyelmet kérjük, és a mellett magunk szíveinket a bűnöktől nem volna szükség tisztogatnunk, mi lenne úgy az evangélium? El merem mondani, hogy az legtisztátabban vallás, bűnös életre való édesgetés és a természet törvényének megmontása lenne“. Domonkos Márton, Debrecen főbírája, magyarra fordítja Osterwald elmékedését *A keresztyének között ez idő szerint ualkodó romlottságnak kútfejeiről* (1748) és La Placette művét. *A keresztyén ethicának summáját* (1750); mind a kettő a felvilágosodás rationalizmusát támadja, mert a keresztyén hit erősségei „oly világosak, hogy az emberben fundamentomos és értelemmel való meggyőztetést szerezhetnek“. A felvilágosodástól tehát a többség csak a toleranciát fogadja el. Legjellemzőbb bizonyossága ennek *Péczei József* irodalmi munkássága. Legnevezetesebb műve az *Henriade* fordítása. Megvan e fordításban minden, amit Voltaire vádként a katolicizmus ellen felhoz: a pápaság ellen való gyűlölete, a szerzetesség elítélése; sőt mindez a magyar tolmácsolásban még élesebbé vált. Az V. énekben Voltaire a szerzetesekről mondja: „Les uns sont demeurés dans une paix profonde, Toujours inaccessible aux vains attraits du monde; Jaloux de ce repos, qu'on ne peut leur revir, Ils ont fui les humains, qu'ils auraient pu servir“. Ez Péczeinél így hangzik: „Sokan barlangokban békével maradtak, Ez álnok világnak s testnek helyt nem adtak. S minthogy a restségben fő javokat tették, Kerülték az embert s e kincset féltették“. Vagy: „Elle (sc. Roma) exerce en nos-jours un pouvoir plus paisible: On la voit sous son joug asservir ses vainceurs, Gouvernir les esprits et commander aux coeurs: Ses avis sont ses lois, ses decrets sont ses armes“. — „Kezében minden szív, parancsol az észnek, Legerősebb győzői így rabjai lesznek. Ami néki tetszik, azt törvényvé teszi, A Kánont, mint fegyvert s ágyút előveszi“. Szemelláthatóan a saját

szívéből vettnek érzi a vádat Róma ellen: „Alnok szájával hint mérges hazugságot, Az Isten nevével csalja a világot: Úgy adja őt elől, mint ügyes tanúját. Hogy szent neve alatt állhassa bosszúját“. Néha Péczeli meg is toldja forrását egy-egy támadó kifejezéssel; Voltairénál: „L'ango heureux des Français fixa son vol divin Au milieu des drapeaux des enfans de Calvin, Il s'adresse á Mornay; c'étaít pour nous instruire, Que souvent la raison suffit a nous conduire, Ainsi qu'elle guide chez des peuples paiens, Marc-Aurèle ou Platon, la honte des chrétiens“; a fordításban: „A tábor felé ment, hol sok nem is vélné, Hogy volna oly ember, ki az Istent félné. Még pedig Kálvinus népe közé szállott, Ama bölcs Mornájnak előtte megállott. Megtanított ezzel minden szívet s elmét, Egy hithez ne kössük hogy az Őr kegyelmét, Sőt hol jobb vezér nincs, az okosság fénye Elvezethet mennybe, hol lelkünk reménye. Ez által már Traján s Titus ott ragyognak, Kik egy nap bennünket kárhoztatni fognak“. A legjellemzőbb Péczeli protestáns toleranciájára Szent Lajos könyörgésének megváltoztatása a X. énekben. Voltaire szentje a középkor szellemében imádkozik: vétkesnek látja Henriket (— „il viole tes lois“ —), elvakultnak, engedetlennek Istennel szemben, tévelygőnek, aki az Isten tiszteletét semmibe veszi, és ezért kéri az Istent, adja vissza Henriket az Egyháznak. Péczeli vakbuzgóságot lát Szent Lajos szavában és az imát megváltoztatja. Azaz: Péczeli toleranciája nem látja szívesen Henrik visszatérését a katolikus hitre, — ani az indifferentista Voltairének teljesen mellőkes. A toleráns Péczeli még a középkori ember vallási felfogását sem tűri meg, de toleranciája megköveteli a fanatizmus tüzevotését. A maga felfogását védelmezi is minden esetleges félrőértés ellen; az éposz első énekében a remete kesereg azon, hogy Franciaország egy része meghódolt a kálvinizmusnak; erre nemcsak azért van szüksége a poétának, hogy a katolikus felfogást jelezze, hanem azért is, mert itt tevődik le Henrik későbbi áttérésének alapja. Fordítónk toleranciája azonban ugyancsak intoleráns a katolicizmussal szemben, siet tehát jegyzetbe vetni: „Ezek nem a poétának vagy fordítónak, hanem egy maga vallása mellett buzgó pápistának szavai“.

Péczeli viselkedése tipikus e kor protestánsaiban. A *Herfort és Klárka* c. regény, melyet Szűts István fordított le (1792—3), a papi ideált így rajzolja: „Ez az érdemes egyházi ember az egész községtől rendkívül szeretetett, s érdemes is volt reá. Igazi barátjok volt a szűkölködőknek, az árváknak atyjok, és a betegeknek orvosok. Minthogy ő, az Anyaszentegyház törvénye szerint, nőtelen és cselédtelen volt, jövedelmét a szegényeknek osztogatta: csak annyit hagyott meg, amennyit a maga józan életének táplálására szükségesnek ítelt. Alamizenájának osztogatásakor nem vette tekintetbe a nemzetet és vallást; elég volt önéki, ha az, akinek nyujtott, ember és ugyan segítség nélkül szűkölködő ember volt. Sohasem jött ki száján ez a sértő és szerencsétlen szó: eretnek. Az Istennek jóltévő napja ogyaránt süt minden országokra. Ő ad harmatot és erőt mindeneknek. Mindenféle szántóföldeket termékenyít, és mindenféle réteket és kerteket megáld. Szeret minden embereket, úgy mint tulajdon gyermekeit. Minket mindnyájunkat egyvátyafiakká és testvérekké tett. Szeressünk tehát mindenedet és mutassunk meg cselekedettel is, hogy őket szeretjük. Így gondolkozott ő, s amit minden előforduló alkalmossággal a parasztnak nyomósan és érzékenyen meghagyott“. A toleranciának ez a programja

azonban elméleti maradt. Mert már a katolicizmus ellen szánt támadás érezhető Haller Albert *Uzong*-jának a fordításában (1792). Pedig erről a Hallerről elismeréssel emlegeti életrajzírója, Őri Fülöp Gábor (1798), hogy „az ő keresztényen valláshoz vonszó buzgósága arra is vette őtet, hogy minekutána már 1750-ikben az hihetetlenkedésnek fundamentumait és veszedelmes következéseit röviden előadta volna, most már a vallásnak Voltaire és más hozzá hasonló vallástalan emberek ellen való védelmezését is magára vállalni nem sajnállaná és a maga tulajdon leányához intéztetett egynéhány leveleiben — ezek azok, melyeket néhai Szilágyi Márton pataki prof. magyarul kiadott — az isteni jelentésnek tetemesebb igazságait előadná“. És mégis regényében egyik szereplőjéről ezt írja: „Ez egy volt a jóféle valóságos keresztények közül, aki nem a külső jelenségekben, nem a szem előtt való és még a legmegveszettebb szívtől is kitelhető cselekedetekben kereste a maga elméjének tulajdonképen való csendességét, aki tovább a maga bizodalját az Istennek ígéreteiben helyeztette, és a szabadulásra vezérő ösvényt ott kereste, ahol azt az isteni jelentést magokban foglaló szent könyvek mutatták“. azaz nem a szerinte formákhoz ragaszkodó katolicizmusban, hanem a protestantizmusban. Még tovább megy Győrfi József Holberg-fordítása: *Klimius Miklósnak föld alatt való útja* (1783). E szerint „minden üldözés csak az elmének okoskodásából és az értelmnek különbözőségéből való tétovázás miatt származik a kevélységből, midőn t. i. egyik a másiknál okosabbnak tartja magát. Ez a kevélység pedig aligha tetszik az Istennek“. Az ő eszményi országában tehát „mindnyájon egyaránt tisztelnek egy legfőbb valóságot, kinek hatalma alatt teremtettek és kinek gondviselése által igazgattatnak mindenek“. Theológiájuknak „summája oly igen rövid, hogy csak egy levél papírocskára is leírhatnád; és csak ezeket a parancsolatokat foglalja magában, hogy szeressük és tiszteljük a mindeneket teremtő és bölcsen igazgató egy Istent, ki a következőkben életben a jószágos cselekedeteket megjutalmazza, a bűnt pedig büntetés nélkül nem hagyja“. A tiszta deizmusnak ehhez a hitvallásához azonban hozzá teszi: „Ebben az országban lévő minden klostromok és szerzetesek azokat veszik be, akik iparkodók és haszontévék, úgy mint kik vagy kézimunkájok által segítik az országot, vagy pedig tudományokkal és írásaikkal ékesítik a társaságot“. Még erősebb támadás ez a gúnyos részlet Rómáról: „E városnak ura egy pap, ki, noha kicsiny az ő országa, mind az által az egész európai királyoknál és fejedelmeknél hatalmasabb... Közönségesen hiszik az európaiak, hogy a mennyoország kulcsait ez a pap bírja. Felette igen kívántam azt a szent kincset látni, de haszontalan: mert milyen formán és milyen ládában állanak, most is kérdem“. Sokszor hangoztatott támadás rejtőzik ebben a mondatában is: „Ugyan azon tartományban szokás is az Istent idegen nyelven tisztelni és imádni, mintha csak azok az imádságok Isten előtt kedvesek volnának, melyeket azok mondanak, akik nem értik, mit beszélnek“. A Gelei-fordította Sintenis-regény (*Hallónak boldog estíje*, 1788) megköveteli az uralkodótól, „hogy a papok minden vallásbéli civódástól magokat a katedrában megtartóztassák, és csak egyedül azt cselekedjék, hogy az Istent, mint mindenek atyját, az embereket, mint minden kiönbség nélkül egymásnak atyjafiait úgy fessék le“. Am a toleranciakívánáshoz odafűzi: „Fogyasszad meg a külső istentiszteleteknek számokat. Elég templomba menni vasárnap és nagyobb ünnepnapokon... Ezen szerént bánj

a böjtnapokkal is. Ezeket nem kell esztendőről esztendőre többé a magok bizonyos napjain megtartani.“ A regény elítéli a papok világi hatalmát, mert ezt szerinte nem hozta be más, mint „a türelmetlenség, a régi systémához és megavult ekkleziái nem egészen helyes szokásokhoz való vak ragaszkodás, a kevelység, a kincsnek és jószágának helytelen és szerfelett való kívánása, az abbéli nagy tudatlanság, hogy mi és mire való a papság a közönséges társaságban“. Lichtwern tanítókölteményének névtelen fordítója pedig (*A józan okosság törvénye*, 1784) így elmélkedik: „Az igazság fénye tévelygés zászlóját Alig verte földre s törte árbócfáját, Más névvel, ruhával ismét ékesítvén, Babonát behozna, közikben idézvén. Borostyán helyében gyertyákat szentelnek... Tudományok közé pogányok meséit Vészik, szent barátnak hiszik elméségit. Nem oly tiszteletet kíván az Úr Isten, Tiszta, tökéletes, hozzá méltó légyen...“ Ez a protestáns felfogás magyarázza meg, hogy az *Henriade*-ot Péozelivel egy időben Szilágyi Sámuel is lefordította (1789), de fordítását közzétévő fia, ifj. Szilágyi Sámuel, aki háláékben köszöntötte a tolerancia-rendeletért II. Józsefet, sőt magyarra fordította a szerzetes intézmények ellen törő német verset: *Apácák énekét a császárhoz*, 1792-ben *Antisansonoi* címen magyar nyelven tolmácsolja „a mostani világban mindenfelé elbatalmasodott naturalizmusnak“ egy francia cáfolatát. De annak is van nyoma, hogy már ebben az időben is voltak, akik észrevették a protestánsok tolerancia-sürgetéseknek egyoldalúságát. A *Freimüthige Betrachtungen über verschiedene Gegenstände aus dem heutigen Lutherthum in Ungarn* (1783), Kovács Imre János röpirata rámutat arra, hogy a protestáns papok csak prédikálják a toleranciát, de türelmetlenek. Pedig a szerző protestáns, de felvilágosodott protestáns. Még világosabban látják ezt katolikus részen; az *Animadversiones in libellum, cui titulus: Sola salvifica ad trutinam rationis expensa* (1791) szinte a katolikus közvéleményt fejezi ki, amikor ezt írja: „Dum tolerantia, plausibilis illa unionis animorum tessera, passim in foro, compitis et tabernis, immane quantum perstropit, re autem vera factis ab illa longissime absumus, autor in lucem emersit, quo religionem Rom. Catholicam non jam per cuniculos, sed aparte suffodere nititur, a nobis ne quidem iacessitus“. A címben említett röpirat, Mossóczi Institoris Mihály írása ugyanis, amikor a vallások közötti különbséget vizsgálja és a katolikus hitnek egyedül-üdvözítő jellegét tagadja, a katolikus egyház dogmáit veszi bírálat alá, a katolikus tanítás helyességét tagadja. Nem csodálkozhatunk azon, hogy az *An die Protestanten in Ungarn* (1791) című röpirat nem lát különbséget a magyar katolicizmus és protestantizmus elfogultsága között; mind a kettőben a vallásszabadság ellenségét támadja. Az *emberi polgárságba található valóságos elsőségnek igaz mértéke* (1790) helyesen látja, hogy a keresztény vallásfelekezetek egymás elleni harca a vallástalan felvilágosodás malmára hajtja a vizet, de felfogására jellemző, hogy épp ezért első feladatnak az uralkodó vallás megkülönböztetésének és az egyedül üdvözítő hit doctrínájának eltörlését követeli.¹

¹ Az *Henriade*-fordítás katolikusellenességét egyébként egykorú röpirat is szóvátette (*Dissertatio critica de Henriade Volteri eiusdemque versione Szilagyiana*, 1793), sajnálkozván azon, hogy mind a két fordítója „protestans praedicans“; de annak, hogy a fordítás katolikusellenességében mennyire osztoztak a magyar protestantizmus felvilágosultjai, jellemző példája Csokonai feiháborúsa, amellyel e röpiratról Szilágyi Gábornak hírt ad (1793. május 15).

A tolerancia állásfoglalása tehát magában foglalja a katolicizmus elítélését is, nemcsak az úgynevezett fanatizmusét, hanem lényegbevágó tanításaiét és szervezetiét is. A szabad lelkiismeret vallása az ő szemükben a protestáns vallás, mint ahogy Erdődi Lajos dalolja a titorelmi rendelet megjelenétek: „Ki követője volt lelkiismeretének, Annak neve nem más volt, hanem eretnek“. (Losonci Verseskönyv, 1782.) — mert a saját vallását így jellemzi: „A lelkiismeret itt a törvénytévő, Itélő, büntető, bíró és számvevő“. A protestáns vallásnak ez az azonosítása a lelkiismereti szabadsággal csak azért tudatosulhatott, mert tételes tanításai egyre jobban egy általánosabb jellegű deizmusban fakultak el. Marosvásárhelyi Baba Ferenc még ezt írja Vitringa-fordításában: „Ha ki keresztyéni névvel akar dicsekedni, szálljon magába voltaképpen, vizsgálja meg magát ugyancsak szorgalmatosan: vajjon a neven kívül bír-e valamit a keresztyénségben?“ (*Lelki élet*, 1722) Gérard János elmélkedéskönyvének fordításában ezt olvassuk: „Aki nem tagja az ekkleziának, midőn a földön vitézkedik, nem lesz közü ahhoz is, amely győzedelmeskedik“ (*Liliomok völgye*, 1745). Osterwald Frigyes János világszerte elterjedt könyvének magyar fordításában (*A keresztyének között ez idő szerint uralkodó romlottságnak kútfejeiről*, 1745) az újkor tévedéseinek egyik legjelentősebbjeként szerepel az a keresztyénség, amely „a puszta bizodalomban“ sekélyesedik el. Az a keresztyén vallás azonban, amelyet Péczeli József a *Jung éjtűzakáiban* (1787) szólaltat meg, már nem több, csak érzelmes kapcsolat az Isten és ember között, minden tételes megkötés nélkül. Lendülettel hirdeti ugyan: „Óh vallás! te vagy itt alatt a fő boldogság, a nyögő Golgotha a te lelked“, — de tartalmát csak ennyiben látja: „Gondviselés, Halhatatlanság... ez a kettő az a megmozdulhatatlan oszlop, amelyhez kell támaszkodnunk, a többi nem egyéb egy szélvészessz tengernél, amely minket elnyel“. Ennek a vallásnak a józan okosság az alapja: „A józan okosság a gyökér és a török, a Hit a virág; ez lehu'l s elhervad, de az okosság halhatatlan lesz, mint az a Mennyei Atya, akitől származott. Mikor a Hit virtus, az okosság tette azt azzá... Az okosság az, amelyet az Úr különösen kedvel. Az okosság az, amelynek megsértett jusát az ő haragja megboszulja. Az okosság az, amelynek szavához való engedelmisséget az ő keze megjutalmaztatja és megkoronázza. Higyj és mutasd meg ezzel az emberi okosságot. Higyj és kóstold meg az Istennek gyönyörűségeit. Higyj és nézz a sírra csendes és győzedelmes nézéssel“. Később hozzáteszi: „A józan okosság érdelemi a Hit dolgában a mi legelső tiszteletünket; távol legyen fölünk, hogy azt hinnénk, hogy a Vallás kirekeszti azt! sőt a nélkül a Hit és a Vallás nem is lenne virtus“. A józan okosság e vallásában csak egy tételt hangsúlyoz ki: a halhatatlanságot. „Tanuljátok meg, hogy a halhatatlanság az emberi természetnek megmagyarázója s az ő lételenek titkainak megfejtője“. Csak egy hitetlen van tehát, aki ezt mondja: „Nem látok egyebet a földön, hanem egy rakás tündéretet, amelyek születetnek s meg eltűnnek. Mindezek, amik itt vagnak, nem egyebek, hanem a veszendő dolgoknak szüntelen való s szakadatlan folyása, melyeket az idő nagy zúgással hajt vissza a semmiségnek mélységébe“. Ezzel szemben hirdeti: „A halhatatlanságnak képo bó vagon ő beléje nyomattatva, a maga kebelében hordozza a bírót, aki őt kárhoytatja“. Minden erkölcsi tanítás a halhatatlanság tételén épül: „Virtus, bölcsesség, igazság! szent nevek, melyek tisz-

telettek és imádtattak minden időben! Sirassuk őket, ha a lelkek meghalnak... Mihelyt az okosság megfosztatik a jövőben várt örökségtől, az érzékenységek lesznek a mi mestereink, a bűnűn szíven az embernek menedékhelye."

A halhatatlanság meggondolásán kívül még egy forrása van e vallásos elmélkedéseknek: a természet szemlélete. „Az egész természet nem egyéb, hanem egy kiterjesztett könyv, amelynek levelei lerajzolják a Te méltóságodat“ — ilyen gondolatok füzére *Hervey Sírhalmai és Elmélkedései* (1790). Az ő Sírhalmai — írja fordítása bevezetésében Péczeli — oly édes érzékenységeket lehellenek és gőzölögnek ki, amelyek általjárják és lassanként elkeserítik a szíveket. Olykor-olykor ejt ő felséges gondolatokat, de legtöbbször egy olyan természeti és láthatatlan kedvesség vagyon az ő szavaiban, amely az olvasónak lelkét az övé után vezeti... Az ő Sírhalmaiban, amelyekben mint megannyi táblákban külön-különbféle színekkel adja elő az életet és halált, olyan szána-kozó és jószívű barát ő, aki megilletetvén a mi keserűségünktől, vígasztaló szókat mond minékünk, vissza-viszen azoknak sírjaira, akik mielőttünk kedvesek voltak, újra érezteti velünk azokat a fájdalmas sebeket, amelyekkel hajdanában teljes vala lelkünk és így lassanként kinyomja belőlünk azokat a könnyhullatásokat, amelyek megmaradtak még bánatos szívünkben, hogy ennek utána állandó-csendességet s Istenben való csendes megnyugvást kóstolhassunk“. Érzékeny gondolatok ezek, az olvasó érzelmvilágát Istenhez vezetők. De éppen ezért a tétéles vallás fölött lebegnek, Istenben csak a szerető Gondviselést látják. Ihletőjük a szemlélődés: a harmat ragyogása maguk megalázására serkent; a hajnal a kimeríthetetlen isteni Gondviselés megérzésre készít; a természetet e szóval szól hozzánk: „Annak a nagy Istennek szolgálói vagyunk, aki e világot alkotta: ő teremtett minket, hogy légyünk azoknak a gyönyörűségeknek hűséges sáfáraik, amelyekkel az ő adakozó jósága kívánja a ti életeteket megkoronázni... Azért szolgálunk néktek, óh embereknek fiaik, mert ti alkalmatosok vagytok annak az Istennek szeretetére, aki minket formált: szolgáljátok hát örömmel e jöltévő Istent ti mindnyájon, kik a mi gyönyörűségeinket kóstoljátok“.

Az ilyenfajta elmélkedések magyar tolmácsolását nem Péczeli kezdte meg; Sófalvi József már 1776-ban lefordította Sulzer könyvét: *A természet munkáiból vett erkölcsi elmélkedések* címen. Az a meggyőződés vezette, hogy „a természet tudománya, és nevezetesebben az a rész, mely természet történetjének nevezetik, a legszebb és leghasznosabb tudományok közül való“, és pedig azért, mert ez „valóságos szeme az értelemnek, amely által a hatalmas teremtőt mindenfelé látjuk“. A természet bemutatásával a Teremtő létének és nagyságának megismerésére akar elvezetni. 1778-ban ugyancsak Sulzernak *A természet szépségéről való beszélgetéseit* adja ki, mert „a természet vizsgálása isteni tudomány és valóságos teológia“. Ez a teológia azonban csak az ú. n. természetes vallás teológiája. Ezért sóhajt fel: „Óh, micsoda boldog lakóhely volna ez a föld, ha a benne lévő teremtetek legnemesebb részének, az embernek, eredeti szépsége még most is megvolna!“ A természet iskolájában akar visszavezetni ide!²

² Már Szőnyi Benjamin is azért fordítja le Rollin Károly művét (*Gyermek fizikája*, 1774), mert ezzel a gyermekeknek és együgyű embereknek „az Isten tökéletességeinek a teremtetekben való tapogatását“ akarja kezükbe adni.

A természet oskoláját járják Jung és Hervey is; de kiemelik, hogy itt csak magányosan lehet járni. „A virtusnak gyönyörűségeit, az elmének nemes repüléseit s az érzékeny szívnek lángozó elragadtatásait soha sem kóstitta az az ember, aki a magánosságot unalomnak tartja“. „Édes magánosság — sóhajt fel Hervey —, mely nagy gyönyörűségére vagy az érző embernek! E világ olyan, mint a megharagudott tenger, s kicsoda építhetné fel szándékát annak dühösködő habjainak állhatatlanságokon? E világ a csalárdság oskolája, kicsoda kerülheti el annak veszedelmes szédítéseit? E zürzavarnak s feslettségnek helyén azok a szent igazságok, melyeket az Úr a természet keze által metszett lelkeinkbe, csaknem teljességgel kitöröltetnek... De a magánosságban lakik a békesség és a csendesség...“ A praeromantika magánosságkultusza tárul itt elénk, de az elmélkedés-kert virágait az érzelmes vallásosság szellője mozgatja.

Ez az érzelmes vallásosság elvonatkozik minden tételes vallástól; láttuk, hogy a természeti vallás képzelt tisztaságánál köt ki. De épp ezért alaptétele a tolerancia. Jung, amikor leánya halálán siránkozik, megemlékezik arról is, hogy a község lakói nem akarták eltemetni: „Mivel te a te Istenodet nem az ő módjuk szerént tiszteltél!“ És fájó keserűséggel teszi hozzá: „Oh vad buzgóság, amelyet gyűlölni kell ama mindenkkel jóltevő Istennek!“ Herveyről viszont az életrajzi rész emeli ki: „Ámbár a kegyességnek szüntelen való tüzével emésztetett az ő lelke, de soha a fanatizmusnak, a vakbuzgóságnak s az üldözésnek csak egy szikrája is abból nem származott ki“. Annak, hogy ez a tolerancia, az üldözés elítélése mennyire benne volt magának Péczelinek lelkében, bizonyosága folyóirata, a *Mindenes Gyűjtemény* is, ahol éppen annak tanúságaként teszi közzé II. Miksának Schwondi Lázárhoz írt levelét, „hogy mind a reformáció idejében, mind pedig annak utána a római katolikusok között találkoztak legyen olyanok, akik a protestánsokon végezhvitt üldözéseket kárhoztatták (1789, II. 113).“ Életrőja, Takáts Sándor idézi Péczeli egyik egyházi beszédének ezt a részletét: „Szeressétek felebarátaikat híveim! Micsoda is ez az élet emberség és szeretet nélkül? — alábbvaló a halálnál; mert a holtban nem lakhatik érzékenység; de aki él s mégsem szeret senkit... valóságos csoda a természetben. Hogy merik mondani az ilyenek, hogy nekik egységök van az Istennel, ha nincs semmi egységök felebarátaikkal a szeretet által?... Hogy nem szégyenlik ezek szájokra venni, hogy ők keresztyének?“

A felvilágosodott vallásosság mellett azonban még egy jelentős ihletője volt Péczeli Józsefnek: lelkes hazaszeretete. Minden munkája „hazánk hasznára s nyelvünk gyarapodására“ céloz. Hazánk hasznára, — mert az író hivatását abban látja, hogy „az ő idejebeliék s a következő maradék“ egyformán tanulnak tőle; — „az ő író tollával a lelkeknek országokat igazgatja“. A kor utilitarisztikus felfogása nem választja el a hasznost a széptől; s ha a szépet magasabbrendűnek ítéli is, elsősorban erkölcsi szempontból értékeli: „Az életnek nemében, az erkölcsökben s mesterségekben való szépség az, ami a kipallérozott embereket a vad emberektől megkülönbözteti“. Az író kezében a szépség eszköz. „Hányszor esik meg — írja —, hogy amely igazságokat minden megilletődés nélkül füleink mellett elbocsátottunk, ezek a poézisnek édes hangja által mélyen benyomattatnak a mi lelkünkbe“. Ezt követeli a poétától: „Halhatatlanságot érdemel méltán az olyan poéta, aki, noha senki

reá nem bízta is, mégis az ő lelkében lakozó mennyei tűzzel értelmünket világosítja, szívünket melegíti, hogy a virtusnak titkos szépségét érezhessük és azt állhatatos örömmel gyakoroljuk. Aldott légyen örökké az olyan poéta, aki, bárha az ő idejéből az ő szép mesterségét nem becsülik is, mégis kéz a vallásnak s a jóltévő virtusoknak a szíveket megnyitni, indulatinkat nemesíteni, s bennünket a vétkektől oltalmazni. Aldott légyen az olyan poéta, aki a gúnyolásnak korbácsával megostorozza a vakmerő bünt, melyet más törvényszékek nem büntetnek meg; aki sír a sírókkal, örül az örülőekkel, és a mi életünket ezerszerre gyönyörűsebbé teszi". — Vajjon az irodalmi műfajok közül van-e egy is, amely ezt természetesebben valósíthatja meg, mint a tanító-mese? Érezte ezt Péczeli is, és egyetlen jelentős eredeti műve éppen *tanító-mesegyűjteménye*. Nem ő az első e kor meséiről között. Megelőzte a szorgalmas Kónyi János, aki 1776-ban adta ki Gellert meséit magyar alexandrinusokban; megelőzte Németh Antal is, aki 1780-ban Aesopot tolmácsolta. Péczeli ötvenöt mesét tesz közzé párosrímű alexandrinokban. Nincs költői leleménye, és mivel ismeri Aesopus, Gellert és Lafontaine meséit, rendszeren azoknak motívumait veszi alapul. Lelkészi hivatása szigorú szabályt kényszerít reá; nem a gúny válik sebzőbbé, sőt szatírája nagyon is szelíd; hanem arra ügyel, „hogy ne találtassék e mesékben olyan, melyből a gyenge elmék bünt szívhatnának be". Ez a magyarázata annak, hogy kritikája meglehetősen a felszínen mozog. Rámutat a házasság élet szeretlenségére és annak okára, az értelmes megfontolás nélkül való házasságra; ünnepli a hív barátság erényét; ostorozza a kevelységet, önzést, irigységet, gáncoskodást, álnokságot, hízelkedést, címkórságot, hübe-balázskodást, könnyelmű ítélkezést, a pereskedés szenvedélyét, bosszúállást, erőszakoskodást, hálátlanságot, emberszólást; a virtus megbecsülésére, türelmes szeretetre, igazságosságra tanít. Mindez örök emberi gyengeség és épp ezért örök emberi tanítás. A saját korával nincs olyan közvetlen kapcsolata, mint francia mesterének, Lafontainének; nincs olyan sokoldalúsága sem, mint a német Gellertnek. Csak egy probléma látszik erősebben a szívéhez nőttnek: a pappal szemben való viselkedése a köznépek. Azzal a hálátlansággal, amely a bakok között él a szegény juhász iránt, szemlélteti a község viselkedését a jó pappal szemben, akit éppen dereksége miatt tesznek ki a falubeliek a családjával együtt. Az öreg vadászkatya sorsa példázta az elöregedett pap koldússorsát. A pap és napszámosainak története arra vet világot, milyen süket fülekre talál a pap templomi dorgálása. A hálátlanság ismeretében veti fel a *Mindenes Gyűjteményben* is a papok nyugtalátása rendezésének gondolatát, mint ahogy a pap szavának hatását akarja erőteljesebbé tenni saját alá rendezett prédikációsköteteivel is. A mesék egyébként csak azzal árulják el keletkezésük korát, hogy kétszer is ünneplik II. Józsefet, aki a pereskedés árjának vetett gátat és arról is gondoskodott, hogy a parasztság „mérgeiben papját ne sarkantyúzza". Hazai tapasztalatokon épülnek látszik a szegény jobbágy sorsának bemutatása.³ „Egyéb örökségem

³ Kókon a *parasztének* panaszával, amelyet Jankovics kéziratos gyűjteménye őrzött meg („*Szántani, vetni, nyárbán aratni...*"); de abban a keserűség ezt a sóhaját kelti: „Bárcsak a kocka egyszer fordulna, Hogy az urakból polgárt csinálna, Akkor mi dolgunk, higgyed, jobb volna, Mert terheinket raknánk urakra..."

nem maradt apámról, Hanem hogy vércseppek esorognak orcámról; A földet trágyázom forró könnyeimmel Színt annyit, mint véres verejtékeimmel; De ezzel élelmem sokszor meg nem nyerem, Gyakran nincs házamban egy falat kenyere. Egy héten négy napot adok az uramnak, Egyet az Istennek — mi marad magamnak? Azonban ok nélkül sokszor lefogatnak, Meg sem mondják, miért? — s batvant rám vágatnak. Már a kínzás miatt egész testem tarka, Kérgesek inaim, mint a lábom sarka...“ De jellemző Péczelire és jellemző a korra, hogy ennek a mesének nem az a tanulsága, hogy emberrel így bánni nem szabad, hanem ez: „Nincs oly nyomorult, ki nem szeret élni“.

Nemzeti célzat csak egy mesében van, a *Szarkák és szajkó* címűben. Azok ellen támad ebben, „kik nemzetök s nyelvök rútabbért megvetik“. Ennek a tanulsága érvényesül Péczelinek a magyar nyelv megbecsüléséért folytatott fardozásában. *Mindenes Gyűjteményében* írja: „A magyar nyelv felemelésének s virágoztatásának kell most minden magyar főcéljának lenni. Nem abban áll a nemzet dicsősége, hogy házainkon számok ne legyenek, földeink meg ne mérettessenek, a nemesség szabadon nyuláshasson, stb., hanem abban, hogy a mi nyelvünk legyen a maga hazájában az első, s a mi literatúránkat ne csak ismerjék, hanem becsüljék is az idegen nemzetek“. Más helyen: „Minden erőnkből támogassuk dülő félben lévő nyelvünket; mert különben egynéhány száz esztendőök mulva, csak úgy fognak a históriák emlékezni rólunk, mint a keltákrul, vagy a szarmatákrul, hogy azok is éltek valaha“. Maga Péczeli ígéretet tesz: „Hogy míg élek, minden tőlem kitelhető módokon anyai nyelvünknek s virágozni kezdett literatúránknak gyarapodásán munkálkodjam“. Ez a munkálkodás serkenti fordításokra. Lefordítja — a már említetten kívül — Voltaire *Zayre*-ját (1784), *Merope*-ját és *Tancréd*-ját (1789), végül *Alzir*-ját (1790). Hogy éppen Voltairot fordítja, abban a tolerancia apostolának nagy tiszteletre vezet, hiszen pl. *Alzir*-fordítása előbeszédében módja nyílik arra, hogy a spanyolok fanatizmusát keményen elítélje; de arra, hogy drámákat fordít, az a meggyőződés vitte, hogy a nyelv terjesztésének és pallérozásának a színjáték a legalkalmasabb eszköze. „Ennél — úgymond — nincs egy-egy jobb eszköz nyelvünk gyarapítására s a jó ízlésnek terjesztésére“. A *Mindenes Gyűjtemény* örömmel ad hírt arról, hogy „Szepesbe s más vármegyékben is, némely nemes ifjak magyar komédiákat játszanak, még pedig minden jelenvalóknak nagy meglepedésekkel“. Söhajtvá teszi hozzá: „Bár ezt a jó példát minden vármegyékben követnék a nemes ifjak“. Szeretné, ha a kollégiumokban és nagyobb iskolákban ebben gyakorolnák magukat az ifjak, — és e kívánt iskolai színelőadásoktól ugyanazt a hasznot reméli, mint amit az iskolai színjátszás megindító kívántak: „Ez által megtanulhatnak még gyermekkorokban a folyó beszédet, a hangnak illendő mérséklését s testeknek szép alkalmaztatását, melynek nagy hasznát vennék egész életekben s akik papságra készülnek, a katedrában is“. Az iskolai színjátszás azonban csak előkészítője a világi színjátszásnak; e téren kívánatosnak tartaná: „hogy a nagyvárosokban komédia-színek építtetnének, ahol született nyelvünkön lennének komédiák, melyeket arra rendeltetett vizsgáló előre megnézhetne“. 1789-ben hangzik el ez az óhaj, tíz évvel azután, hogy Unghváry János magyar-német-latin röpiratban a „magyar nemzeti színház“ érdekében felszólalt, — tizennégy évvel azután, hogy Zechenter Antal a *Fédra és Hypolit* fordítása

(1775) bevezetésében kimondotta: „Míg valami igaz hazafinak kegyelméből magyar theatrum fel nem állittatik, soha a magyar nyelv tökéletes nem leszen“. Péczeli azonban a kezdeményezésben tovább megy: ugyancsak 1789-ben hűsz eszázári aranyakat tűz ki „az 1791-dik esztendőre jutalmul annak az érdemes írónak, aki született nyelvünkön hazánk históriájának valamely cikkelyéből egy olyan szomorújátékot fog készíteni, melyben a szomorújátéknak minden reguláji feltaláltassanak, s amely oly velős és hathatós ékeseszlóással legyen kidolgozva, hogy az idegen nyelvekre leendő fordításában semmi szépségét el ne veszítse“. Vakmerő elgondolás, amely akkor sem vezethetett volna eredményre, ha a *Mindenes Gyűjtemény* hamarosan meg nem szűnt volna; de éppen vakmerőségével mutatja a szerkesztő-kiadó Péczeli nagy lelkesedését a magyar nyelv és műveltség terjesztése terén.

Ennek a műveltségterjesztésnek fontos problémája volt a könyvkiadás és a könyvnek a közönséghez való eljuttatása. Az utóbbi szempontjából Péczeli folyóirata örömmel ad hírt az „olvasó kabinetok“ felállításáról, így a győriről, „melyben csak eddig is beszédett másfél százból álló új magyar könyveket (Müller Ferenc könyvkötő), melyeket a szomszéd falukba is kihordanak az olvasni szeretők, egy xrt fizetvén egy könyvtől minden napra“. Érdekes, hogy a *Mindenes Gyűjtemény* egyik cikke még azzal a kérdéssel is foglalkozik, hogyan lehetne a könyv iránt érdeklődést kelteni a falu népe között. Az az álma, hogy ünnep- vagy vásárnapokon 10—12 öreg és ifjú falusi ember „egy csomóban ez vagy amaz jó erkölcsi és szívformáló könyvet olvassák vagy olvastatnák magok előtt“, egy másik csoport pedig „valamely gazdaságbéli hasznos jegyzéseket és oktatásokat forgatnának; egy leány és asszony sereg valamely erkölcsi mesés könyvvel mulatná magát“. Sőt a vadászó ifjak „itt s ott ilyen összvogyült és olvasó pásztorlegényekre akadnának, a helyett, hogy azok vagy aiudnának, vagy veszekednének, verekednének, vagy egymást káromlanák, vagy trágár és feleslett mesézetekkel töltenék idejüket“. Ehhez — jól látja — sok minden kívántatna: jobb iskolák a falvakba és városokba; alkalmas, „tehetségeikre és természetekre nézve szorosán megvizsgált“ tanítók; komolyan végiggondolt népiszkolai tanterv; végül „jó, magokat kedveltető és hasznos könyveknek szaporítások“. Erre az utóbbira programot is ad: „ilyenek lehetnének a Marmontel *Erkölcsei Írásai*... amelyeknek fordításokhoz már Kónyi János strázsamester, de sokkal szerencsésebben Báróczi Sándor úr hozzá is fogtak vala... Erkölcsi Mesék, minéműiek Gellert, Schlegel s más maiaknak meséik; az Ezópus meséi, s a t. melyek mint olvastassák magokat, azt T. Péczeli úr a maga kiadott meséjével világosan megmutatta. A gazdasághoz tartozó apró darabocskák... A mulattató s gyönyörködtető írások, minéműiek a poéták verseik; a mostaniakkal együtt a Gyöngyösi munkái... a víg és szomorújátékok, anekdóták, s a t.“ Még a könyv árara is gondol a cikkíró, az „igaz limitált árt“ rányomatná a könyv első levelére. Elvárna „a pap, káplány és prédikátor uraktól“, hogy a „nevezetesebb magyar könyveket maguknak beszereznék és azokat hallgatóikkal közlenék, ha mindjárt valami csekély jutalomért is“. Kovács pápai ingeuernek ez a javaslata azon töri a fejét, ami már Molnár Jánost foglalkoztatta a *Pásztor ember* c. könyvében (1775); de Molnár alacsonyabban és reálisabban szabta meg az igényt: apró kalendáriumokat, szentek történetét, Jézus életét,

a zsoldárokat és az evangéliumot, Bertalanffinak a *Világ ismeretéről* írt könyvét, Beniczky ritmusait, Kempist és Pázmány imádságoskönyvét szánja csupán pásztori olvasóinak. Kovácsunk többet fog, csaknem annyit, mint Szerentai Nagy István a *Barátságos oktatásban* (1783), ahol műfajok szerint csoportosítva csaknem teljes felsorolását kapjuk a kor magyar irodalmának. Az effajta ajánlófelsorolások, akár könyvben, akár folyóiratban láttak napvilágot, jól szolgálták a közönség tájékoztatását, hiszen egyébként csak üzleti katalógusokból tudhatta meg a magyar közönség, mit termelt a magyar sajtó és irodalom. Maga Péczeli nagyon jól tudta, hogy a magyar könyv iránt nincs meg a kellő érdeklődés. Folyóiratában ki is mondja: „Valóban sajnálni lehet, hogy találatnak még nemeseink között olyanok is, akik nem hogy tehetségek szerint nyelvünket s virágozni kezdett literatúránkat boldogítanak, sőt inkább igyekeznek elnyomni s a könyvírást vagy fordítást a haza csalásának nevezik... Sokan vagynak olyanok, akik buzognak hazájok és nemzetek mellett, s azonban nyelvünk gyarapítása végett sajnálnak egy-két forintot a magyar könyvekért, amikor a kopókért s agarakért aranyakat adnak“. És hogy szomorú igazság van megállapításában, azt egész sereg nyilatkozat igazolja. Egyik azt panaszolja, hogy a némesek „a mulatságok és az élet képzelt szerencséje után nagy erőltetéssel sietvén, a lovakkal, kutyákkal, menyecskékkel, kártyával és vendégeskedéssel annyira elfoglaltatnak, hogy idejek az olvasásra nem maradván, semmiféle könyvet, se németet, se franciát, se magyart nem vesznek“. Maga Péczeli sem tagadja, hogy „sok grófi famliák már alig tudnak magyarul, egyik oka az, mert nem voltak nyelvünkön Pamelák, Grandiszenek, Popok, Racinok s más szép könyvek, melyeknek olvasásokkal magokat gyönyörködtethették volna: s azért az idegen nyelvekhez folyamodtak. Így járunk a bárókkal s főnemesekkel is, és csak a szűr alatt fog maradni ez az Ázsiából sok vérontások között ide általpántálódott szép nyelv, hanem ha sok hasznos könyveket írunk vagy fordítunk, melyekkel mint édes lépekkel megfogattassanak az idegen nyelveket megszerető s a magokét megútáló hazafijak“. Ilyen lépesméz nála az ajánlás. Péczeli *Zayr*-fordítását gr. Teleki Józsefnek, *Henriade*-ját br. Orczy Lőrincnek, *Jung*-ját Orczynak, a két Rádaynak, Darvas Ferencnek és Beleznai Mihálynak, illetve Báji Pataji Sámuelnek, Fáy Katalinnak és Szentpéteri Juditnak, *mesét* Pálffy kancellárnak, az *Alzirt* Kaunitz hercegnek ajánlotta. Amde Péczeli ajánlása nem maecenási adomány nyugtázása, mint a kor legtöbb írójánál, hanem esalogatás arra, hogy a magyar könyvet a főuri családok is megbecsüljék. Egyik leveleiben írja: „Sohasem fogok azon poéták számához tartozni, kik szellemi terméküket használják horgászat gyanánt“. Azzal, hogy fordításaiban megmutatta, „mennyire szép a mi nyelvünk és milyen hatályos s mennyire képes a legmeghatóbb kifejezésekre“, mégis a magyar nyelv és irodalom értékének felismerésére kényszeríti a magyar nyelvű irodalomtól idegenkedő főrangúakat is. Irodalmunk történetében ez az igazi érdeme.

Ujabb adatok Vajda János életéhez és műveihez.

Írta: RUBINYI MÓZES.

Az angol irodalom legszebb Byron-tanulmányainak egyikét Macaulay akkor írta, amikor elolvasta 1830-ban Thomas Moor kiadásában Byron összegyűjtött leveleit, följegyzéseit és a könyvről bírálatot készült írni. Tanulmánya valóban bírálatnak indult, de esszévé magasztosult. Valóban a tanulmányíró számára páratlan élmény, ha újra olvashatja kedvelt hősének összegyűjtött műveit. Persze itt nem az Anatole France szellemében való olvasás eredményeire gondolunk. A szubjektív olvasás eredményei, mikor egy könyv olvasásának alkalmából magunkról beszélünk, remek szellemes írás lehet egy France kezében, de tárgyilagossá, hű arckép csak akkor keletkezik, ha elolvassván az új kiadás alkalmából költönket, a megfigyelések vonásaiból, kiindulva a kiadásból, új adatokra s tán vonásokra bukkanunk, amelyekből új arckép-vázlat kerekedik ki tollunk alól.

I.

Vajda összes műveinek, helyesebben: összes költeményeinek gyűjteményes kiadása régi irodalmi közóhaj. Hangsúlyozzuk, évtizedek óta ostromolták a kiadókat egy kritikai végleges, teljes Vajda-kiadás ügyében. Az ostromot, ha jól tudjuk, e sorok írója indította meg a huszas évek elején és azt többször megismételte. Ez a terv azonban főleg az *összes költemények* ügyét hangsúlyozta, a kiadásnak tudományos értelemben is *kritikai* jellegét, teljességre törekvéssel, variánsokkal, jegyzetekkel, méltató bevezetéssel stb. Most ennél többet is kaptunk, kevesebbet is.¹ Többet, mert a testes kötet legnagyobb részét Vajda János magában eléggé kétes értékű, bár nagyon érdekes és tanulságos prózája foglalja el, kevesebbet, mert a költemények e kiadása igen távol van attól, amit kritikainak lehet nevezni. (Sajnos nem is akar az lenni.) Egy-egy odavetett címváltozat, jegyzet, inkább ötletszerűen és véletlenül adódóan, mint tervszerűen, vagy kimerítően van közölve. Néhány variáns lapalji jegyzetben inkább mutatónak számít s a kritikai kiadás csökevényeit mutatja. Pl. a *Sírámokhoz* (51. lap) Kozocsa odairja: „A *Költemények* 1856-os kiadásában a verseiklus címe *Sírályok*“. A *Gina emlékéhez* több ilyen variáns-jegyzetet közöl, bővet pl. a 98. lapon. A kötetnek bevezetése nincs, a végén pár lapnyi bibliografiai összeállítás a sajtó alá rendező Kozocsa Sándor tollából igen szerény pótléka egy elvárt bevezető életrajzi és méltató tanulmánynak, amire pedig Kozocsa nagyon hivatott lett volna. Bizony, egy közel 2000 lapnyi kötetben nem lett volna olyan lehetetlen teret engedni egy 50–60 lapnyi mélt-

¹ *Vajda János összes művei*. Franklin-Társulat kiadása. Bibliapapíron, 1872 lap. Sajtó alá rendezte: Kozocsa Sándor. É. n. (1944.) Magyar Parnasszus.

tatásnak. Egy költő gyűjteményes kiadásának kiadói és irodalomtudományi érdek-követelmény-ellentéte s az előbbinek érvényrejutása sokszor furcsaságot szül. Ime e kötetben olvashatjuk Vajda János vadászati tanulmányait, az emberi egészségről szóló megrendelésre készült verses oktatásait (igazi „klapanciákat“), de nem olvashatjuk a költő leveleit. Nem hisszük, hogy ez azért esett volna így, mert a szerkesztő tiltakozott volna a levelek kiadása ellen.

Igy a dolog természetéből folyik, hogy a kiadás anyagának legnagyobb része kötetekben már begyűjtött munkák újraközlése. Kozocsa lenyomatja a költő által sajtó alá rendezett 1895-ös költeményes kiadást, azzal a változtatással, hogy *A szerelem átka* és a *Gina emléke* ciklusok valamennyi versét beiktatta, tehát az 1895-ös kiadásból kihagyottakat, mindet, s ez megint csak a szerkesztő alapos munkájának eredménye. Változtatásul adja Kozocsa az *Elbeszélések* című prózai kötet anyagát is. Egyébként az egyedüli helyes időrendi sorrendben közli a költő műveit. Vagy 18, kéziratból és folyóiratokból való költemény és az *Idikő* c. dráma a verses rész új anyaga, a prózai részben pedig hat elbeszélés, továbbá az összegyűjtött dolgozatok tizenhat darabja; ebből rendkívüli becsé van az Alszeghy Zsolt-tól 1921-ben kiadott önbírálati Vajda tanulmánynak, melyben a költő önmagáról szól, dicséretekben bővelkedő, de egészben találó módon. A kötet 1861 lapból álló anyagából tehát „szűz“ rész kb. 300 lapnyi terjedelmű, ami feltűnően sok olyan ismert írónál, mint Vajda János és a sajtó alá rendező nagy bibliográfiai tudását és szerencsés lelképességét dicséri. Úgy látszik, nem a szerkesztő számláját terheli az sem, hogy az összes művek teljes anyagának betűrendes tartalomjegyzékét is hiába keressük a kötet végén, pedig e nélkül csonka minden költeményes kötet. (A kisebb költeményeknek van betűsoros mutatója.)

A kiadást irodalmi életünk eseményének kell elismernünk, mellyel mind a kiadó aldozatkészsége, mind a szerkesztő alapossága hálára kötelezte irodalmi életünket. Egy kötetben együtt kapja a közönség és a szakember mindazt, ami Vajda János életművéből érték és közel háromezer jobbadán névtelen cikkéből is fel van vele véve néhány darab. A kiállítás nagyon szép, a javítás eléggé gondos, bár a sajtóhibák furfangos ördöge ki-kiesúszott a gondos szerkesztő tolla alól. Sajtóhibák a kötetből: 11, 21, 92, 101, 104, 135 (üríténé helyett, *üríténém* a helyes), 176, 177, (sikolyával), 211, 287, 294, 303, 322, 323 (a hongi sajtóhiba lehet *zöngi* vagy *döngi* helyett), 325, 363, 370, 438, 439, 473, 496, 596, 604, 631, 637, 642, 645, 649, 660, 669, 672, 695, 707, 711, 771, 774, 807, 813, 818, 825 stb. (A felsorolás nem teljes.)

II.

Vajda János „egyháron pendülő“ költő. Mint életében, úgy költészetében is visszatérnek, motívumok, fájdalmak, emlékek, amelyeket állandóan ismétl és variál. Prójájában is magát írja egyre: férfi-alakjaiban önmagát, a nőben Georginát vagy Rózát kerülgeti, ismétlgeti. *Egy bolond, aki szeret* című elbeszélésében Adriána alakját így jellemzi: „En ismerem e leányt. Aminő sugár egyenes a termete, oly félszeg növésű a lelke. Aki helyzetével merőben ellenkezőleg cselekszik, kinek fogalmai nincsenek, csak ösztönei, azt nevezhetem félszegnek, kiképzetlennek. E leány önmagával sincs tisztában és ha te rejtelmes

lénynek hiszed, ő nem egyéb, mint hőbortos. Midőn a főváros lakosa voltam, ismertem őt és életmódját. Én különben csaknem az egész városrészt ismertem, hol ő lakott, mostohaanyjával. Kizárólagosan csak katonalisztekkel társalkodott, kiknek rangjuk szerint adott előnyt az udvarlásban. Más emberrel csak azon esetben szólt, ha bárói vagy grófi cím pótolta a paszomántos ruhát.“ (Kozocsa kiadásában 856—857. lap.) A költő *Manna* című elbeszélésében olvassuk: „Nőül venni azt, ki másnak a szeretője volt? Tegyük azt a cselédek“ — gondolá Ambró magában. (692. lap.) Ugyanez elbeszélésében: „Azok, akik mennyei'eg nemesen, tisztán szeretnek — mondá egykoron Ambró melegen —, azon ritka varázshatalommal bírnak, hogy mint vak a tárgyakat, úgy ők megérik a bűnt és az ártat'anságot. Ha szeretnek és egyszerre szerelmük tárgya vétkessé lesz — százmérföldnyire is, a nélkül is, hogy csak hallanának valamit kedveseikről, ugyanazon percben egy hűrt éreznek kialudni szíveikben és akkor megszüntek szeretni. Ez a magasztos szerelem örök titka.“ (698.)

Szépprózájának nő alakjai szegény, de rejtélyes leányok, akik grófi koronáról, töméntelen pénzről álmodoznak és rejtélyes lényükről mihamar kiderül, hogy nem is olyan rejtélyesek. A szerelem bankókra való beváltásának pályájára készülnek. Férfi-alakjai különcök, akik pokoli tűzzel szeretnek, de annál kevesebb szerencsével. Az ember novellái olvastán azon töpreng, mi ez? kisdíakos erotika? vagy egy testileg tökéletlen embernek vergődése? *Barát és vetélytárs* című elbeszélésben (782.) igazi Vajda-féle szerelem jellemzését olvashatjuk: „Régóta ismered Reginát? — kérdé a közöny bámulatosan sikerült tetetésével. — Mintegy két hét óta, az utcán tűnt fel, távolról követtem s a házban, hol laknak, egy ismerősöm ezomszédjok. Ez mutatott be nekik és én az első órában megvallottam neki, hogy soha igézőbb teremést nem láttam s kijelentém neki, hogy igyekezzék engem mihamarább megismerni — mielőbb nőül akarom venni —“ (792.) Nyilvánvaló, hogy Regina nem más, mint Róza. Vajda felesége, hiszen pontosan így történt Vajda Jánosnak megismerkedése és hobehurgya házassághoz vezető későbbi nejevel.

Minden novellájában van egy alak, amelyben önmagát vagy Ginát írja. *Severina* című elbeszélésében ő Vihari Jenő, a beteg főhadnagy, aki a harc-tórról Pestre került. „Jenő azon szerepre, hogy ő egy nővel, habár ez talán jobban óhajtá is, ismeretséget kössön, teljes képtelen volt. Szenvedett, dühöngött a vágytól, de midőn tettere került volna a dolog, inkább ment volna ágyuk, mint nők elleni rohamra“. Nem Jánosnak hívták ezt a Jenőt?

Vajda János *Alfréd regénye* című elbeszélő költeményében (1875. — Kozocsa kiadásában a 455. lapon) kétszer is visszatér a Gina-komplexus.

*Megölném még a lelket is, hogy abban,
Mint a letört virágnak illatában
Ne élné, örökölné a bűnös,
A boldog pillanat emléke sem.*

S ugyanott:

*... a rettenetes örök törvény átka,
Hogy ami történt, azt meg nem történté
Mindenható Isten se teheti.*

Mint az emberek, úgy térnek vissza Vajda életművében a szavak, a fordulatok is. Hosszan alakíthatta ki nagy szavait, mint a kagyló a gyöngyöt. „A költőnek ti többi emberek, Szobrot emelni ne siessetek“ — írta a *Tünetnyekben*. Ez a „többi emberek“ a magános lélek kedvelt szava visszatér *Haldí* című költeményében (1893-ból, Kozocsánál a 206. lap).

*Ti emberek, Ti többi emberek,
Vesszőfutás volt létem köztetek.*

A „Barna felhő“ („Száll a hegyre barna felhő“) is ott borong a *Béla királyfi* című költői elbeszélésében (1854., 394. lap):² „Gyorsan keletkező Barna felleg árnya“ s a költő a következő strófában a barna színt meg is magyarázza. „Barna, mint a sejtés, mely szívekben ébred.“ A *Kiégett szív* is („mely kiégett szívvel kérdi, Mért születni, minek élni“) ott dobog a *Mit kongnak-bognak a harangok* című versben (1860-ból, 416.).

*A világnak adtam volna
Szívemet, ha meglett volna,
De kiégett már egészen.*

A csüggedetlen című költeményben (1858., 300.) „kiégett hitről“ énekel.

Prózájában fel-felbukkannak halhatatlanná vált stílári fordulatai. Montblanc örök harát újra idézi a kilencvenes években, amikor Petőfiről beszél. Petőfit Vajda János az „örök hó“ felhőmagaságában látja (1534—1547. l.). Napoleonról írtában is megjelenik a Montblanc-komplexus. „Olyan ő“ — már tudniillik Napóleon —, „mint az a legmagasb hócsúcs, melyhez egy földindulás elzárta a fölvezető utat. Közte és a jövő között egy áthidalhatatlan örvény támadt: ott fénylik ő a magasban, örök csodálat tárgyaként, mert örökre — elérhetetlen (1626.). Ugyancsak Napoleonról éneklí az *Alfréd regényében* (1875., 453.).

*Világtörténelem vakító napja,
Legfényesebb költői álmat el-
homályosító földi nagyság, eszmény,
ifjú dicsvágyat kétségbeejtő.
kábitó tünemény: Napoleon.*

A hazát nemcsak 1855-ben tartja tetszhalottnak (*A virrasztók*), hanem már *A honrulókhöz* című költeményében (1848., 229.) azt énekelte, hogy

Tudjátok hát, hogy e hon tetszhalott.

Sőt már 1847-ben (231.) *A hazafiakhoz* című versben írja: „Én, aki virrasztók a halálóklónál.“

Több költeményében a hazai állapotokra azt a szörnyű szót mondja, hogy *Sodoma*. (Lásd *Vajda János* című könyvem 58—59. lapján idézve: *Nem úgy van ám* és a *Jubiláte* című költeményekből.) Prózájában is egy helyen

² Ezentúl ahol lapszámot adunk, mindig a Kozocsa-féle kiadást idézzük.

(1231.) „Sodomikus erkölcsi rothadás undorító jelenségeit“ látja. Ugyanez *A csüggedetlen* című költeményében is megvan, erről alább még szólunk.

Az emlékek hatáására a szív *kigyúl* (*Húsz év múlva*. 1876., 108.), de egy évvel előbb is megfordul ez a szó a lelkében:

*Leégttem; szén, por és kihült
korom vagyok. többé ki nem gyulladhatok.*

(*Alfréd regénye*, 1875., 456.). (Lásd ezekhez a *Vajda János* című könyv *Ural-
kodó képzetek*, *Dalesirák* című fejezetét, 77—82. lap.)

Íme, hatások, kölcsönzések, kapcsolatok megállapítására is nagyon gyümölcsöző az összkiadás olvasása. Vajda János *Tünemények* című költeményéből való a következő sokszor idézett híres szakasz:

*A költőnek. ti többi emberek,
Emelni szobrot ne siessetek
Mert úgy lehet, még áll a büszke emlék,
Midőn dalát már régen elfeledték.*

E sorok Arany Jánosra vonatkozó célzást jelentenek. A vers először 1892-ben jelent meg és éppen abban az évben indult meg az Arany-szobor előkészítésének munkája. 1893-ban állították fel magát a szobrot. Vajda János *á Béla királyfiban* (1854., 376.) éneklí,

*Szív ne hánykolódjál — vagy azt kérdezem hát
— Es azután válassz — előtted mi drágább?
Szerelem, dicsőség — vagy ez útált élet,
Melyben vágyaidra kacag, gyöngeséged?*

Ugyanitt azt írja:

*Amde szép öcsém, ha mégis úgy kívánod,
En ígérem, hogy szép könnyű lesz halálod.“*

Ezek szerkezeti, sőt szó-reminiszcenciák Arany Jánosból.

Vajda Jánosnak 1857-ben *Arany Jánosról* megjelent cikke hódolat a körösi professzor előtt, nem abszolút hódolat, de mégis az. Am érdekes, hogy e cikkben még nem Aranyra vonatkoztatva ugyan, de benne van a *Tünemények* utolsó szakaszának hangulata. „Akik most itt borzogatják hajukat és dicsekszenek, nemsokára el lesznek feledve s akiknek arcképét most százával adják ki, majd azt fogják kérdezni, ugyan mi lehetett ez a maga idejében? fodrász, mérnök vagy valami híres táncmester?“ S már e cikkben írja: „A gondviselésnek különös igazságszolgáltatása az, hogy a halhatatlanság legörökebb, legtisztább dicsfényű koszorúját éppen azoknak adják, akiknek érdemei iránt életük folyása alatt leghálátlanabb volt, akik homályban, egyszerűen, zaj és pompa nélkül, néha még inségben is éltek.“ — „És a szívvel, mely azokat érezte, együtt érezünk századok múlva, a fejjel, mely azokat kigondolta, együtt gondolkodunk, egyszerűval a szellem, mely e műveket alkotta, jelen és velünk van teljes alakjában, gyönyörű sajátságaiában, még akkor is, midőn már régesrégön egyenes a föld, ahol testi hamvaik pihennek.“

Voinovich Géza már *Mudácz*-könyvében s később az *Arany János életrajza* harmadik kötetében (165. lap) utalt arra, hogy Vajda János a Nővilágban támadást intézett Arany ellen. A támadás a *Széptani levelekben* jelent meg (5 db. 1861.) Arany akkor már a Kisfaludy Társaság igazgatója volt. A cikksorozat elméleti megállapítások és személyeskedő kicsinyeskedések tarka vegyülete. Az Arany-ellenes rész a 4. levél második felét s az ötödiket tölti meg (most Kozocsánál 1793—1804. lap). A hang Arany iránt megbecsülés, tisztelet, de bizonyos szordinóval. Ellenben élesen támadja Arany körét. Arany nem oly tehetség, mondja Vajda, mint Vörösmarty vagy Petőfi, de a maga szűkebb körében kiváló. Vörösmartynak és Petőfinek nagy erényei vannak, csekély hibákkal, Arany egyénisége kisebb, de szinte hiba nélkül való. Nem titán, de nem is veszít csatát. Nem bámulatos, de tiszteletreméltó. Szerény, de önrzetes, nem könnyelmű, hanem határozott. Márványkemény és szobor-szerű. Inkább tanít, mint elragad. A nyelvnek az a titka, hogy egy-két szóval a költő saját hangulatát tudja kelteni az olvasóban, Aranynál hiányzik. Ebben még Berzsenyi is nagyobb nála, Vörösmartyról, Petőfiről nem is szólnán. Az igazán nagy író hatása forgószél, fergeteg, Aranyé olyan, mint a „halk lebet” (zefir) hatása. Határozottan szembeállítja Aranyt azokkal, akik nagyok. Idéz Aranyból, dicsekedve saját tárgyilagosságával, szerinte nagyon szép sorokat (a *Családi kört* itt így idézi: *Házi kör*). A nagy költők olyanok, mint a kölni dóm, Arany kisvárosi templom. Matematikai szabatos kimérttség jellemzi, epikájában a cselekvényt „valóságos katonaparancsnoki vezénylet szigorúságával fejleszti.” Arany Vajda szerint a rend és rendszer költője („Ordnung und System”, idézi Vajda esúfondárosan). *Toldi* is azért jó, mert nem hősi, hanem gyengédebb vonások, érzések vannak benne rajzolva, ami Arany erejének megfelelel. Arany „olyan minta, kitől tanulhat a nálánál nagyobb költő is”. (Szerény célzás!) Követőit nagyon lehúzza, szerinte vannak, akik egyszerűen majmolják s „a majmolás annyira világos, hogy ha az illetőt akadémikussá nem tennék, azt hinné az ember, ez a csintalan kópé háta mögött esúfot úz mesteréből”. Vannak követői, akik pelánsan szöglotések, szabatosak, versük rimel elől, hátul, alul, felül. „Neszték böles akadémikus bírák — lak-jatok jól rímmel.” Levelei végén tiltakozik az ellen, ha írásait „személyes okokban rejltő indulatokból származtatnák”.

Bizony e „személyes indulatok” megvoltak. Vajda, aki Arany *Zách Klára* című balladájára obszcén változatot írt, másrészt verset kérve Aranytól antológiája számára, levelében a *Zách Klárát* „remek költemény”-nek nevezi. Vajda e levele megmaradt Arany iratai között (Voinovich Géza *Arany János életrajza*, III. kötet, 165. lap). A *tölgyek alatt* c. költeményre írt paródiára vonatkozólag l. a *Vajda János* c. könyv megfelelő helyeit.

Vajda 1856-ban énekelte a *Sírámok* negyedik darabjában a *Horá lett a nap az égről?* című versben:

*Halálcsöndesség az erdön,
Néha hull alá rezzentőn
Egy-egy levele a jáknak,
Mintha könnyet hullatnának...*

*Mit sírnának, könnyeznének,
Hiszen ők virultak, éltek,
Az, hogy mostan elhervadnak,
Hogy szerettek, jele annak.*

*Volt bimbójuk, rolt virágjuk,
Szerelmnap süttött rájuk,
Ölelkeztek a szellővel,
Susogtak az éneklővel.*

Érdekes, hogy Arany három évvel később, 1859-ben írta a „Bimbó fővel aszó virágok“ gyönyörű strófáit. A véletlen találkozás a kivitelben Arany fölényét mutatja, de itt Vajdának sincs oka a szégyenkezésre.

Petőfibre emlékeztetnek e sorok:

*Túl a messze kéklő hegyeken,
Újabb csillag kel föl énnekem.*

(*Otthon*, 1853. 247.)

A *Mi vagy te?* című gondolatstrófa (1856., 265.) Petőfi hasonló apró gondolati költeményeinek utázata. A *Béla királyfi*-ban Kún László alakja Toldi Miklósnak és János vitéznek keveréke.

III.

Igy együtt nézve a költő munkásságát, két technikai gyengeség tűnik fel előttünk még erősebben kidomborodva, mint eddig: a költő rímélése, és nyelve, stílusa. Vajda a magyar költészet leggyengébb technikusai közé tartozik. Valóban leggyengébb rímelőink egyike ő. Rímbeli gyengeségét érezte, ott volt már a hatvanas évek elején tudata alatt. Mikor Arany körét támadja, éppen e kör szerinte túlságosan pontos rímelését gúnyolja ki (l. itt, 21. l.) A gyengeség tudatalatti beismerése az a nyilatkozata, amelyet a költő halála után közöltek a Pesti Naplóban (1898. 104. sz., l. Kozocsánál 1743. l.): „Köz-tudomásúlag a magyarban sokkal kevesebb a rím, mint a legtöbb európai nyelvben és így e formás verselés is sokkal nehezebb.“ Aztán dicsekszik a *Találkozásokkal*, mint a „forma felett való uralkodás bravúrművével“.

Petőfi és főleg Arany után, illetve velük egyidőben ilyen rímet találunk nála: *Temessen el — szemfődel* (*A csüggedeilen*, 1858., 300.). Említsük meg még következő rímeit: *Találkozások* (1877., 490.):

*S ha veszi önmagát, szerényen,
Ő egy szegény polgárleány.
Ő csak szeretni tudna véglen
Forróan, híven, igazán.*

*A kővé vált barát Szent Gellér
Csuhája szirtredőinél,
Ahonnan a nap jókor eltér
S árnyékot élvez már a dél.*

(*Találkozások*, 1877. 515.)

*Hallgatom, hogyan reng a sok koporsó.
Hallom a rút féreg hogyan öröl, morzsó.*

(Egyedül, 1858. 286.)

*Oh, én világom, üdrösségem!
Hát ugye ez mind szép dolog,
De tudod e, hogy mitsem ér e,
Csak ha te is helyben hagyod.*

(Rosamunda, 1880. 315.)

*A mennyből egy darab,
S bár drágább semmi sincs,
Olcsón adod magad,
Oh Rohits. oh Rohits.*

(Télatója, 1896. 321.)

Végül még egyet (Béla királyfi, 1854. 364.):

*Es így Berezina már gyűlölte Bélát,
mivel Richsa s Béla sztreikbe bétát.*

Elég, a példa fáj.

Petőfi *Úti jegyzetei* után évtizedekkel, Arany és Jókai korában. de évkig Mikszáth kortársaként is meglepően ormótlan, nehézkes, magyartalan a prózája. A *Töredékek egy vándor sztnész naplójából* című cikksorozata egy darabjában írja 1848-ban: „A reggel tehát előállott egész májusi pompájában.” (895.)

„Mi csodás az a bú és báj“, írja *A kiállhatatlan szépről* című költeményében (21.) és a *Végtelenség* címűben is (1875. 113.).

*Mert szép e lét, tagadhatatlan.
Van itten szenvedés, sok itt a baj,
De mennyivel több a bú és a báj.*

Abel és Arankában (1883. 547.) köztöszókat zsúfol össze:

*Csakhogy megint egy kis baj van, mert most meg hát
A mutatójj megbicsakolja magát.*

Kozocsa kiadta kéziratából Vajda János *Melyik nagyobb* című durva verses kirohanását a nyelvőrök agyafűrt hada, a M. Tudományos Akadémia, sőt az „egyet verő Szarvas-marha ellen“. Főleg azokat ostromozza versben, akik idegen szavakat használnak. Vajda szélső neológus és így gúnyolja az idegen szavakat használó ortológusokat:

*Telegrafál, fotografál,
Protezsál, angazsál, szandál.
Nüansza, sansza van, trafál,
Argumentál, szankcionál.*

*Vakáció, protekció,
Akción, demonstráció.
Consideráció — ción —
Légió, sokféle ción.*

Buzgón használ azóta teljesen elavult nyelvújítási szavakat. Pl. Agg-ság (skrupulus [1530.]) ugyanott maga mondja: „En mint egyébként a nyelvtisztaság híve állítom, hogy a darabokban a lírai érzelem megható tragikai mozzam magaslatára emelkedik.“ (1734. 1472.) Védv (847—849.) jelentése: érv.

Nyelvének, főleg prózájának szinte mindvégig dolhos szaga van. Elféle alakok: Családjávi (702.), báróvi (694.), részéröli (695.), Kastélybani (708.), szellemekről (709.), Jenő irányábani (733.), Eiemérrei (745.), Tanításrai megbízás (766.), Regináhozi szívviszony (795.), állandóan mutatkoznak e prózában, főleg az 50-es években megjelent dolgozatokban. Mindvégig különeködést jelent versben és prózában az özés különös kedvelése: Ehhöz, köllesz, kedvetölt, köröszt, beföstik, fönsségedhez stb. (I. a *Vajda János* c. könyv [1922.]. Technikája, stílusa, nyelve c. fejezetét [94—102.], továbbá: *Vajda János stílusához és nyelvéhez.* (Magyar Nyelv, 1945. Sajtó alatt.)

IV.

Vajda János egyenetlen egyéniség, aki önmagát egyszer szigorú önkritikával nézi, másszor szinte gyermekek túlzással isteníti. A *Költemények* 1895-ös kiadásához írt előszavában említi, hogy e kötetbe néhány gyöngébb darabot is felvett, melyeket egy netalán később rendezendő szigorúbban válogatott gyűjteményből kihagyandónak jelölt meg. Ez mutatja szigorú önkritikáját s az is, hogy állandóan azért panaszkodik, hogy a kiadók, ha már verseskönyvet hosszas unszólásra kiadnak: válogatás helyett, mert minél testesebb kötetet akarnak adni, gyengébb anyagot is felvesznek. Szükkeblűség a kiadás elvi részében, túlságos bőkezűség, ha azt üzleti s nem irodalmi érdek kívánja. Ime a költő azért panaszkodik, mert a kiadó többet akar közölni, mint amennyit ő maga kívánatosnak tartana.

Ugyanő *Abel és Aranka* című elbeszélő költeményéről azt írja, hogy nyolc-tízszer elolvasta s mindig új meg új szépségeket fedez fel benne s „tizedszeri elolvasásnál a mű nagy hatása még lehetőleg növekedett“ (1737.). Egyébként már korán jelentkezett öntudata. Már 47-ben (*Az én szülőföldem*) arról beszél, hogy mikor énekelni kezdett, rárivaltak: „Ügy énekelj, hogy mi táncolhassunk.“ De ő megmondta, hogy a közönség kedvére — „nektek“ — nem énekel. Nem vágyik borostyánra. Majd egy évszázad múlva a völgy visszhangozza dalait, megkérdik, ki volt a völgy lakója. Szóval nem a mának dalol a kis poéta, hanem a holnapnak.

1858-ban jelent meg egyik leggyengébb verse, de ebben egész Vajda benne van: *A csüggedetlen ez* (1858. 300.). Kárhozat, üdv, a romlás kén-tűz-ösöje, Sodoma, a kiegészített hit és a végén persze, hogy ő az egyetlen az „ezernyi szolgáltatetem közt“, aki a jelenből, mint szobor, megmarad az utókor számára.

Ezzel szemben még általános műveltségében is találhatunk hézagokat. 1848-ban a *Töredékekben kémiai* helyett azt írja *kémikai* (893.). *Balambér lelke* című elbeszélésében olvassuk (701.): „Hanem mielőtt e somolygási magas-

latra vergődtem, megvallom, hogy ha szabad állítanom, kissé mélyebb elgondolkodás az emberi parányiságról, tudásunk átkozottul szűk és hibás voltáról: rómaiságom merev panteizmusából s prózai hitelenségem kéréből sokat legyalultak.“ Ez a mondat („rómaiságom merev panteizmus“) a dagályos félműveltségnek iskolapéldája lehetne. A *Bojttár Bandi* (1856. 270.) népieskedése offélét mutat:

Kis cinege madár szól,
Oly síró szomorún,
Akár azt mondaná
Cirkumdederum.

Hiányos műveltsége sokszor torkollik izléstelenségbe. Az, amit Vajda a *Béla királyfiban* (1854. 392.) Krisztusról mondat a pogánnyal, irodalmunk legizléstelenebb mondatai közé tartozik. Sajátos, hogy erős katolikumát néha ilyen egyházellenes kitételek váltják fel. Szerinte már maga a pokol feltevése istenkáromlás (1647.). Viszont cikkeiben lelki meggyőnyedéssel említi a felhököntúli bírót.

Kozocsa kiadásának már a kiadás megítélése szempontjából egyik ékes-sége a költő *Ildikó* című tragédiája, melyet Vajda két helyen is előadatott, Budapestén és Kolozsvárott, de a darab mindkét helyen megbukott (1857.). Most Kozocsa a tragédia pontos szövegét kiadta a Nemzeti Múzeum példánya a'apján. A mű külön tanulmányt érdemel, mert hiszen éppen sikertelensége és lap-pangása miatt igen szerény szerepe van a Vajda-irodalomban.³ Ezúttal csak néhány vázlatos megjegyzést óhajtok tenni Vajda „eredeti történeti szomorú-játékával“ kapcsolatban.

Ildikót Vajda 9 nap alatt írta (1735.). Naivitások, kezdetlegességek, emelkedett tragikus páthosszal váltakoznak az *Ildikó*ban. Etele egy jelenetben így szól Ildikóhoz (671.):

*Enyim — egy izig, egészen enyim!
Tódulni érzem véretem fejembe —
Örömöm oly nagy, nem kellett volna ma
Csepp bort se innom — most e kettő
Majd kábitással fenyeget.*

Ezután mondja Ellák Ceabának:

*Ócsém,
Nézd csak apánkat — szinte fekete,
Ugy kiherült — sok bort ivott — fölötte
Tartok, hogy egyszer majá nem leljük árc.*

Ildikó mondja hosszú monológja végén (673.):

*A szer,
Mit poharába tettem, eddig őt
elattatá. Isten velem! (elmegy).*

³ V. ö. Solt Andor: *Vajda János „Ildikó“-ja*. IK. 1938 131—139. l.

Jó példák egy rossz dráma gyermekes technikájára. Tökéletesen epikai drámaiság.

A tragédia stílusa ilyen foltokat mutat (645.):

... Ifjú — gyermek, csecsemő,
Le lesz koncolva,

vagy:

... Ezer,
Iszonyatos bűn nyíltan, szabadon
El lesz követve mind.

Tagadhatatlan, hogy nagyon érdekes életrajzi adatokat nyerünk az új Vajda-kiadásból. A költő apja állítólag papot akart Vajdából nevelni (*A szerelmes gyermek*, 765—766.). „Atyám mindig dupla puskával fenyegetett... azon esetre, ha e kívánatának valaha ellene állanék.“ Ez adat, mely kétségtelenül szubjektív vallomás, azért érdekes, mert másfelől Vajda János apjának Válon az volt a híre, hogy hitetlen, sőt istentagadó volt, azért lelke halálát a templom előtt, midőn lovai elragadták kocsiját.

Vajda János azt állítja, hogy első költeménye, amelynek címe volt az *Arulkodókhoz*, a Rajzolatokban jelent meg. A költő ekkor 12 éves volt. Első verse tehát a Rajzolatok utolsó évfolyamában jelent meg. Vajda ugyanis 1827-ben született, a Rajzolatok pedig 1835. január 3-tól 1839. június 30-ig jelent meg. Az állításnak tehát megvan a valószínűsége. Magát a verset azonban Kozocsa, aki a Rajzolatok minden évfolyamát tüzetesen áttanulmányozta, nem találta meg.

Az *Alfréd regényében* (1875. 456.) olvassuk, hogy Vajda öt éven át szorgalmasan, kitaróan tanult vívni Keresztessynél, kora legdivatosabb vívőmesterénél. A *Balambér lelke* című elbeszélésben (706.) a költő egy meszely rálit fogyaszt. A költő ifjúságára vonatkozólag szép és új anyag található a testes Vajda-kiadásban. A költő ifjúsága sötét hegyoldalon, kis kunyhóban telt el, éneklé *Az én szülőföldem* című költeményében, kissé pasztelhizálva a dolgot. Mi láttuk a váli erdőben azt a kis kunyhót. A sötét hegyoldal inkább árnyas völgy, dombos vidéken. A kunyhó elég szép kis erdei ház, előtte barátságos nyugovó pad. Inkább szerény erdőszlak, mint „kunyhó“. Szimbolikus volt hát az élet kezdete: a költő csak félig kapta a napvilágot is. Dehát azért szép volt az. A fülemüle dalára aludt el s piros hajnalon a sárgarigó víg csipantására ébredt. Aztán elment a hegyi patakhoz s fenekéről aranyakat szedett: kavicsokat. Majd, írja, egy bagolyhoz adták nevelésbe, aki az éjnél is sötétebb és búsabb eszméket huhogott a fülébe. Halálról, másvilágról huhogott a bagoly, de ő a madárka dalát hallgatta, mely a bokorban szabadságról, szerelemről dalolt. Ott is hagyta a baglyot s a madárka versenyhársa lett: szabad magyar költő.

1854-ben jelent meg Vajda János *A szerelmes gyermek* című rajza (757—768.). Ez egészen bizonyos önéletrajzi karcolat. „Ezelőtt 15 évvel“ — írja — „X vidéki nagyobb város egy 12 éves gyermek nevével volt tele, ki szerelmes volt, verseket írt és bort ivott a kocsmákban. E nagy gyermek én voltam.“ Ez tehát 1839-ben történt s Vajda János akkor valóban 12 éves volt. A városról annyi konkrétumot mond, hogy volt ott „gimnázium, polgári lövölde és

vagy 12 nyilvános hely, hol kuglizni lehetett.“ Székesfehérvárról van szó. Itt írta első verseit s erről ismerték már városszerzte. Három könyv volt döntő hatással fejlődésére: a *Rontó Pál*, a Rajzolatok „egy félévi csomója“ s egy komáromi naptár, benne Gombóc Máttyás és Haluska Péter kalandjainak kedélyes leírása. Tanítója Ovidius-szal ajándékozta meg, Daykával, Bacsányival. E könyvek hatása alatt határozta el magát, hogy bort fog inni és szerelmes lesz. Valóban kocsmába megy, iszik, egy betoppanó „kurátor“-ra éleceket szór és Rontó Pálból csúfondáros idézeteket. Ekkor írja meg első versét, *Az árul-kodókhoz* címmel, melyről már szóltunk. Ugyancsak elhatározza, hogy szerelmes lesz. Mimi, egy a házban lakó megyei esküdt kisleánya. A kisdíák felszólítja, hogy legyenek egymásba szerelmesek. Játszottak szerelmet, de egy napon a költő kis szerelmését megrohanja, megcsókolja s erre a lány soha többé vele szóba nem áll. Mimi után Magdolna következett, a költő pajtásának édesanyja, ez is igazi diákos szereltem. „Ah Vilmos, ha a Te szép mamád az én mamám volna!“ Magdolnának tetszett a kisfiú, becézgette is s ezt a fiú félreértette. Borzalmas volt a kiábrándulása. Az asszony vele akart levelet küldeni udvarlójának, ezzel a szöveggel: „Férjem a sörházba távozott, csaknem bizonyos, hogy estig ottmarad... Epedve várom Önt.“ — „Következő évben egy Pesten lakó nevesebb magyar írónkhoz kerültem, hol aztán napról-napra károsabb iránynak indultam, elvesztém eredetiségemet. Könyvtárába zárkózva nekiadtam magamat a tanulásnak s csak későn vettem észre, hogy az életbölcseletet könyv nélkül jobban megtanultam volna, ha azon irányban haladok, melyen öntudatlan haladtam, midőn Mimikét és Magdolnát szerettem, verseket írtam, könyveimet a sajtosnak eladtam, bort ittam.“

Irodalmunk nagy pesszimistája sokszor hirdet optimizmust. Pesszimizmusáról egyszer Lisznyay Kálmán azt írta, hogy Vajda korában (a Bach korszakban) nem is lehetett egyebet csinálni, mint búsulni: „Vig világgyűlölettel pityizálni.“ (1576.) Vajda maga többször meginog pesszimizmusában, a színészetről írva említi, hogy sokszor kétely fogja el, vajjon nem benne van-e voltaképen a hiba, nem az ő szemüvege lett-e sötétebb, hogy maga körül mindent feketén lát (I. *Vajda János* c. könyvem Pesszimizmus című fejezetét 35—45. lapig).

*Mert váltig hiába áltattok, beszéltek:
Kívánatos a kél, kedves ez az élet.
Szép a virág, szép a napsugár, a pajzán,
Es még a halál is szép az ifjú arcán.*

(*Béla királyfi* IV. ének 369. lap. L. még az V. éneket is 384. l.).

*Ne káromold halált óhajtvá Istened,
Nézd a kelő napot s örülj életednek.*

(A *Béla királyfi* 1855-ben jelent meg először.)

S ő, aki ifjú korában azt írta, hogy ne káromold Istened, öregén, azt kéri Istentől, hogyha meghal, igazán haljon meg: „Örökre öld meg lelkemet“. Iha ezt Isten megteszi, ő megbocsátja neki, hogy adta e nem kért keserves

siralomházi életet (1893. a *Nyári éjjel* utolsó szakasza 220.). 1894-ben írja a *Búcsú a naptól* című költeményben (221.), hogy a legfőbb jót nem érte el, szeretett önefeledten, csalódott s arra a konklúzióra jut, hogy nem a halál szörnyű, hanem a szűk sír éje az. Szélső szkepszis, talán istentelenség szól hozzánk a *Nyári éjjel*ben (1893. 216.). Az Isten: „sehol, vagy mindenütt“. Ezek a verse utolsó szavai. Ugyanitt (218.) szeretné tudni, hogy kit szolgál, hol itt az úr, ki ő, mi ő? Keresse fönn a csillagoknál, vagy ő az, az örök idő? Alább a szabad akaratról:

*Ki tudja mit hoz a jövődő,
A közelebbi pillanat?
Mesébe, dajkadalba illő beszéd
A szabad akarat.*

A fentebb már idézett nyilatkozatokkal együtt ez is lelki világának egyvetlenségére vall, hiszen ismerjük gótikus frazeológiáját, pl. az erdőre vonatkoztatva, amely a lelke mélyén szunnyadó katolikum kifejeződése.

A Gina-komplexus is, a fentebb jelzettekén kívül sűrűn visszatér költészetében (*Vajda János* 79—80. lap). *A jáborfa regéjébe* is beleszúrja (rikitva), hogy a legnagyobb földi bánat: *szeretni s nem szeretettetni* (1860. 410.). Az *Alfréd regényében* is (1875. 442.) beszél a „viszonzatlan epedés pokol tüze“-ről s ugyanez a komor szerelmes egy kisdíák erotikájára emlékeztető sorokat vet le a *Végzetes mókus* című elbeszélésben (780.): Itt a meglesett nőről így ír: „Egyes szótagot, vagy mondatot nem vettem ki, de az egészen érthető volt, hogy valakivel suttogva, kéjesen nevetgélve beszélgetett — olyképpen, mint midőn a sóhaj elfojtása nem sikerül s édes nyögésbe megy át.“ S ezt a Gina komplexus állandó mormolója vetette papírra!

*

Az így felmerült adatok egyre azt juttatják eszünkbe, akiről e tanulmány elején szóltunk: a szubjektív hangú epika európai nagy mesterét, Byront. Vajda virágzása idején nagy kelete volt ez epikai típusnak: Arany, Petőfi után Vajda is a hatása alá került, most már az új kiadásban feltárt anyag alapján bizvást mondhatjuk, hogy jobban, mint azt eddig hittük. És Vajda sugalló hatása is emlékeztet mesterére, az a körülmény, hogy az összegyűjtött művek olvasása új arckép vázolására viszi a tollat. Költészetünk nagy magányosa immár a Petőfi, Arany, Vörösmarty, Csokonai, Kölcsey egyenruhájában került az őt megillető formában a hozzáillő helyre, hogy e ragyogó társaságban zengje tovább különös, eredeti, egyenetlen, fájóan érdekes dalait a késő századoknak.

Szabó Dezső Ádyról.

Nem érdektelen a kortársak véleménye a nagy költőkről, s fokozottan érdekes író társaik értékelése. Ady költészete körül különösen nagy vihar tombolt. De kételkednünk is kellene egész művelődésünk történeti megalapozottságában, abban, hogy addigi költészetünknek mély gyökerei voltak a nemzeti lélekben, ha nem így történik, hanem első csapásra győz. Ady költészetének szépségei azonban azt is megragadták, aki a világnézetével szembehelyezkedett, s azt is, aki verseiben sok érthetlenséget talált. Gyulai Pálnak is tetstett az Én a halál rokona vagyok, Ady verseinek helyet kínált a Budapesti Szemlében és Ignotus azt írta *A fekete zongoráról*: „Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel, ha hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással megközelíthetni, sok vers akad ilyen egész értelmű, ilyen mellet és elmét betöltően teljes kicsengésű.“ (Magyar Hírlap, 1918.) Néhány év múlva aligha szeretne volna, ha az első föltételre figyelmeztetik, de bizonyos az is, hogy akik lenéztek az Adyt megnemértőket, az Adyt visszautasítókat, nem a legmélyebben megalapozott magyar emberekből kerültek ki.

Szabó Dezső még a *Vér és arany* megjelenése után (1908) is elutasította magától Ady költészetét. Két évig voltam kortársa a nagyváradi állami főreáliskolában. Az 1907—08. tanévben került hozzánk mint helyettes tanár, miután Székesfehérvárról párbajügye miatt távoznia kellett. Az 1908—09. iskolai év után Székelyudvarhelyre helyezték át. Áthelyezése ezúttal egyszerűen adminisztratív okokból történt. Akkoriban a rendes tanári kinevezés előtt álló helyettesnek tanszékére pályázatot hirdettek más intézetek rendes tanárai részére. Így került egy Székelyudvarhelyről hozzánk pályázó rendes tanárnak katedrájára. Nálunk igen csendes, visszavonult életet élt. Figyelmeztették, hogy nem nevezik ki rendes tanárrá, ha újabb panasz merül fel ellene. Tudtommal a nálunk töltött két év alatt nem is írt semmit se, az értesítők rovatában, mely a tanárok irodalmi működését tünteti fel, sem szerepel a neve. Olvasott sokat. Rendes tanári kinevezését megkapta nálunk, de egy ízben közel állott hozzá, hogy újabb akadályok gördülnek elébe. Egy kedves ötdösztályos tanulónk Szabó Dezső órája után, egy óraker hozament és főbelötte magát. Egy cédulát hagyott hátra, melyre azt írta, hogy majd a másvilágon próbáljon vele Szabó tanár úr gúnyolódni. Nagyváradon öt napilap egymással versenyezve ontotta a szenzációt, el lehet tehát képzelni, mily fáradságába került a tanári kar fiatalabb tagjainak, kiknek összeköttetésük volt az újságírókkal, az eszetet kivonni a nyilvános tárgyalás alól. Szabó Dezsőnek volt is sok gondja, de néhány nap múlva gúnyval vetette el magától.

Természetes, hogy Ady leghívebb városában élénken folytak az Adyviták, s ezek a főreáliskola tanári szobájában is visszhangra találtak. Legtöbbünket megkapott Ady verseinek újszerűsége, szépsége, mire Szabó Dezső csak annyit mondott, hogy ilyen verseket maga is megír minden nap néhányat. Írt is Ady-paródiákat, s egyet átadott nekem. Kézírata, egy irkalap, túlélte Buda ostromát, s tán nem érdektelen ma sem.

A HALÁLORGONA.

*En a halálorgona vagyok!
Rajtam ingyen dalol az Élet.
Jól fizetett Uri Zongorán
vig dala szól a jóllerésnek.
En a halálorgona vagyok!*

*Jól fizetett Uri Zongorák
rőthajú nagy Mestere táncol,
Életszemü lány lába neki lejt,
s futnak a halálorgonától.
En a halálorgona vagyok!*

*Véres szerelemre szomju fene Hús,
rajtam nyerit ki az éjbe a vággya.
Ingyen mocsoktól bús szízi lepel...
és jajgat az Ucca Leánya.
En a halálorgona vagyok.*

*En a halálorgona vagyok,
tüdőtevő Élet rúgja pedálom,
nagyvigalmú büszke Kajának
túladnak a vén orgonákon...
En a halálorgona vagyok...*

(és így tovább előlről kezdve.)

Egyébként divatban voltak akkor az Ady-paródiák, s a tanári karban többen is elkövettünk ilyeneket. A halálorgona pedig a helyettes tanár, kinek fedezet nélküli költségvetési tétéleit egy konferencián igen kényes részletek kitergetésével sorolta fel Szabó Dezső.

Másodszor Lőcsén hozott vele össze a sors 1918-ban. Családi okokból oda kértem az áthelyezéscmet, Szabó Dezsőt pedig összeférhetlensége hajtotta az egyik iskolából a másikba. Székelyudvarhelyen már írogatott, s a Nyugat hasábjain megtámadta Tisza Istvánt. Kijelentései, hogy éhes hassal nem lehet a Himnuszí énekelni, meg hogy aki éhezik, vöröset lát, országos figyelmet keltettek. Áthelyezték Beregezászra, s onnan, nem tudom mi okból Lőcsére. Mikor négyévi katonáskodás után, néhány nappal az őszirózsás forradalom előtt visszakerültem Lőcsére, Szabó Dezső már összekulönbözött az egész tanári karral: be se tette lábát a tanári szobába. A tanárok közül senkivel sem érintkezett rajtam kívül, akinek semmi részem sem lehetett az összevezetésben. Ebben szerepük volt a nyolcadosztályosoknak is, akik egy ízben sztrájkoltak Szabó Dezső miatt s nem mentek el az iskolába. Az ügyet pedig a tanári kar simitotta el akkor is.

Nekom sok alkalmam volt Szabó Dezsővel beszélgetni, és szóba került Ady is. Akkor már elismerte költői nagyságát. Hozzátette, hogy maga teljesen kivonta magát a hatása alól. Ezzel szemben az volt a véleményem, hogy Ady vezető eszméit átvette, részben el is torzította. Az *elsodort falu* kézírata akkoriban már készen volt. Lőcséről csakhamar elkerült. Jászi Oszkár felelőségét, Lesznai Annát megkérte egy francianyelvű levélben, hogy járjon közbe az uránál Budapestre való áthelyezése érdekében. Kívánsága teljesedett.

Kardován Károly.

Czinke Ferenc egyetemi tanársága.

Brisits Frigyes szép és alapos tanulmányban tárta föl azokat a körülményeket, amelyek a pesti egyetem magyar nyelvi tanszékét neves pályázókkal, így Kultsár Istvánnal és Horvát Istvánnal szemben a színtelen, maradi és kevésbé tehetséges Czinke Ferencnek juttatták.¹ Gazdag adatgyűjtését legyen szabad kiegészíteni a bécsi levéltár egy aktájával, amely a kérdésben bizonyára döntő jellegű.

Az állások és kinevezések fölött ugyanis végső fokon nem a magyar kormányzások döntöttek, hanem a Bécsben székelő, központi államtanács (Staatsrat), amelyik közvetlen érintkezésben állott az uralkodóval és a királyi rezolúciókat rendszerint megfogalmazta. Ha a két magyar kormányzék (helytartótanács és kancellária) jelölése egybehangzó volt, úgy azt elfogadta; beavatkozására legtöbbször csak akkor került sor, ha a helytartótanács és a kancellária nem tudott megegyezni. Így történt ez a jelen esetben is: a helytartótanács Czinkét jelölte első helyen az egyetemi tanári állásra, a kancellária viszont Kultsár Istvánt.

E kettő között kellett választania az államtanácsnak. A többi jelöltre, köztük Horvát Istvánra, a bevett szokásnak megfelelően tekintettel nem lehetett. Az államtanács most már elfogadta a helytartótanács véleményét és Czinke mellett legfőbb érv gyanánt azt hozta fel, hogy 24 éves szolgálati idejét kell méltányolni. A tanácsosok vótumaiban politikai szempont nem szerepelt; véleményük kimerült az alsóbb hatóságok érveinek ismétlésében. Így pl. Vitkóczy Mátyás ellen megismétlik azt az érvet, hogy miután szláv kiejtése van, a tanári állásra nem alkalmas. Eme ajánlat alapján azután a király valóban Czinkét nevezte ki.²

Bizonyára politikai szempontok vezették a magyar kancelláriát, amikor Kultsár Istvánt pártfogolta, viszont a bécsi államtanács merőben bürokratikus szemlélet alapján előnyben részesítette Czinkét. A vélemények ilyenfajta eltéréseivel máskor is találkozhatunk. Helytelen lenne azonban a kinevezés alapján azt gondolni, hogy Czinke rossz magyar lett volna, vagy hogy egyesesen a bécsi udvar közismert törekvéseivel kacérkodott volna. Épp ellenkezőleg, azt kell róla megállapítanunk, hogy szerény képességeihez mérten lelkesedéssel szolgálta a magyar nyelv ügyét és ennek kapcsán, amint azt az alábbi eset bizonyítja, még a bécsi udvar gyanúját is kihívta maga ellen.

Sedlnitzky rendőrminiszter 1819. szeptember 12-én tett jelentésében foglalkozott Czinke személyével. Elmondta ebben, hogy gróf Majláth János, aki egyébként is gyakran tett szolgálatokat a rendőrségnek, felhívta a figyelmét arra, hogy Czinke az 1819-es iskolaév befejeztével az egyetem vizsgatérmeiben drámai előadást rendezett. 24 diákja egy-egy nyelvet személyesített meg és a magyar nyelv, mint ítéldbíró előtt, a saját nyelvük előnyét védtek, de végül is mindnyájan elismerték a magyarnak az elsőségét. Az előadásban sok „szemtelenség” fordult elő, amelyen az érintett nemzetek méltán megsértődhettek volna, azonfelül egy cigány népies hangon néhány illetlenséget adott elő.

¹ Irodalomtörténet, 1944, 1—13. l.

² St. R. 1807 : 3516 a bécsi Házi, Udvari és Allami Levéltárban.

Majláth mellékelte az előadás alkalmával osztogatott magyarnyelvű nyomtatványt is,³ amelyben néhány ódán kívül az előadott dráma tézise bennfoglaltatott. E szerint „Magyarországon a magyar nyelvnek kell lenni az elsőnek és az uralkodónak“, továbbá „ott, ahol az ország lakói egymást kölcsönösen meg nem értik, közöttük igaz szeretet és szívélyes egyesülés fenn nem állhat“. Sed'nitzky az egésznek a szövegét németre fordítva az uralkodó elé terjesztette, megjelölván a különösen illetlen helyeket.

Majláth jelentése még azt is megjegyezte, hogy a mutatót a magyar hallgatóság nagy tetszéssel fogadta. Egy ilyen darab választása azonban általános feltűnést keltett és minden „jóérzésű“ ember ártalmasnak tartotta, mert „a Magyarországon élő és amúgyis egymással szemben álló nemzetiségeknek ilyen bohóchoz méltó szembeállításra csupán gyűlölségre adhat alkalmat“.

Sed'nitzky mindehhez azt a javaslatot fűzte, hogy az egyetem rektorát és a cenzort az engedélyezésért, Czinkét pedig a tényért felelősségre kell vonni, mert „arra buzdítja a magyarokat, hogy elkülönüljenek a többi osztrák (!) néptől“. Stift államtanácsos helyeselte az indítványt és vétumára az uralkodó utasította a kancelláriát a vizsgálat lefolytatására.⁴

Mindezek és egyéb működése alapján Czinkét jó magyarnak kell tartanunk. Bizonyosra vehetjük, hogy Horvát vagy Kultsár nagyobb hatással működött volna ugyanazon a poszton, de a jó hazafiúi érzelmeket a szerény igényű Czinkétől sem szabad megtagadni!

Kósa János.

³ Az ifjú szószóllók gyűlése a nyelvek ügyében Moháts mezején. Buda, 1819. — Érdekes egyébként, hogy ez alkalommal már harmadszor adták elő Czinke darabját. 1814-ben mutatták be, majd 1815-ben felújították, némileg változott szöveggel.

⁴ K. A. 1819: 628 a bécsi Házi, Udvari és Allami Levéltárban. Az elrendelt vizsgálatra vonatkozó adatokat a bécsi levéltárban nem találtam meg.

Balassa-kódex. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi: *Varjas Béla*. (Bp., 1944. Magyar Tudományos Akadémia kiadása. XXXIV, 196 l., 184 hasonmás old.)

Varjas Béla három éven belül immár a második olyan szövegkiadással jelentkezik a tudományos nyilvánosság előtt, amellyel az eddigi eredményektől maga is messze tovább halad, illetőleg további kutatásnak nyit tág teret Balassa Bálint költészetének kutatása terén. 1941-ben felfedezte és hasonmásban adta ki Balassa *istenes énekeinek* első kiadását, mely 1635. körül jelent meg Bécsben (V. ö. Irodalomtörténet, 1941. 174—175. l.) Újabban pedig Dézsi Lajos hagyatékában rábukkant a költő műveinek legjavát tartalmazó kéziratot könyvnek, az ú. n. *Radvánszky-* (lelőhelyéről nevezve: *Radványi-kódexnek* eredeti méretek szerint készült fényképmásolatára Varjas teljességgel indokoltan, eltér az eddigi elnevezéstől, s a *Radvánszky-*, illetőleg *Radványi-kódex* helyett a *Balassa-kódex* névhasználat mellett foglal állást. A névvaltoztatást joggal hajtja végre: egyrészt a költő iránti kegyeletből, másrészt mert a kéziratot könyv háromnegyed részben különben is Balassa verseit tartalmazza, és harmadszor azért, mivel használta már ezt az elnevezést Erdélyi Pál is, Balassáról írott monográfiájában.

A fényképmásolat előkerülése rendkívül nagyjelentőségű. Hiszen az eredeti kódex — melyet 1874-ben fedezett fel Deák Farkas — több, mint negyven esztendő óta ismeretlen helyen lappang. (Dézsi volt az utolsó tudós, aki látta 1904-ben; ekkor készítette róla a fényképmásolatot.) Bizonyos tudományos kérdések megoldására nem adhat módot a fényképmásolat, de ezek a kérdések olyan csekélyszámúak azokhoz képest, amelyekre felelettel szolgál, hogy minden irodalomtörténész örömmel regisztrálhatja a felfedezést és Varjas Béla alapos munkáját, melynek eredményeként, a Dézsi-féle fényképmásolat alapján a kódexet sajtó alá rendezte.

Varjas Béla irodalomtörténeti munkásságát a szövegek precíz értelmezése és minden árnyalatra figyelemmel tekintő, alapos gondosság jellemzi. Szövegkiadásainál — ha az anyag természete és jelentősége úgy kívánja — nem elégszik meg a betűhű közléssel sem, hanem hasonmást igyekszik adni. Balassa felfedezései során jól tudta, hogy e nagy költő filológiai és esztétikai értelmezése szempontjából egyaránt, minden írásjelnek, minden írás- és tipográfiai sajátosságnak különleges jelentése lehet. Hasonmásban adta ki éppen ezért — mint említettük — az *istenes énekek* első kiadását, most a *Balassa-kódexet* pedig hasonmásban és a hasonmásban kívül betűhű szövegben. Az utóbbinál, a hasonmásos közlésnél arra törekedve, „hogy amennyire emberileg lehetséges, a nyomtatott szöveg hű tükre legyen a kéziratnak“. A hasonmást és a betűhű szövegközlést megelőzően pedig, bevezető-tanulmányban alapos körültekintéssel igyekszik tisztázni a kódex származását, s idevágó eredményeit a következőkben foglalja össze:

- I. *Balassa „maga kezével írt könyve“*. Az I—LXI-ig terjed énekeket tartalmazta. — Ez a kézirat elveszett.
- II. *Az ősmásolat*. Még Balassa életében (1589—1590 táján) készült a költő „maga kezével írt“ könyvéből, amelyhez a LXII. énektől a Coelia-ciklus végéig az ősmásolat írója gyűjtötte össze több kéziratból az énekeket. Balassa életének vége felé az ősmásolat új tulajdonos birtokába vándorolhatott, aki a Balassa-versek végén lévő számozatlan énekeket 1610 előtt jegyezthette a kézirathoz. Még ugyanaz a másoló vagy talán már egy másik írta hozzá 1610 táján Rimay költeményeit és a „mostani poéták“ verseiből az első hármát. Akárcsak Balassa verseinek eredeti gyűjteménye, az ősmásolat is elkallódott.
- III. A *Balassa-kódex*. Az ősmásolatról 1635—1650 között négy kéz másolta. A másolók csak kezdősoruk szerint jelölték a nyomtatásban akkor már megjelent Balassa- és Rimay-énekeket. 1651 után az üresen hagyott helyekre Zrínyi költeményeit, majd 1670—1680 táján az utolsó cantiót jegyezték a kódexbe.

A Balassa-kódex szövegállománya 1680 táján lezárult, az 1690-es években történt bekötése óta pedig levélállománya sem változott. (V. ö. XXIX—XXX. 1.)

A *Balassa-kódex* kiadásával Varjas Béla nem akart mást, mint szövegkiadást adni. Ez pedig azt jelenti pontosabban, hogy közreadni a kéziratok könyvet jelentőségéhez mérten: hasonmásban és betűhű szövegben, minden szövegproblémáját érintő, bőséges jegyzetanyaggal, s a kódex keletkezését tisztázni óhajtó bevezető-tanulmányal kísérve. Befejezésül ki kell még emelnünk Varjas jegyzetanyagának jelentőségét. Munkájának e nagy körültekintéssel végzett része, egyebek mellett a közkezen forgó romlott Balassa-szövegek zűrzavarában is igyekszik rendet teremteni.

A kódex megjelenésével nemcsak a további Balassa-kutatás számára nyílt meg az út, hanem most már gondolni lehet a költő műveinek modern kritikai kiadására is. Eddigi munkássága nyomán erre a feladatra elsősorban Varjas Béla hivatott.

Tolnai Gábor.

Karácsony Sándor: A cinikus Mikszáth. Bp., 1944. (Exodus-kiadás.) 110 l.

Jókai művészetének avulását két tényezőre lehet főképp visszavezetni. Egyik, hogy előadása, bármily nagy fejlődést jelent is előzőihez képest, a rákövetkezőkhez viszonyítva mégis inkább könyvnyelv már. Hogy csak egyet említsünk: nagyarányú leírásait sem bírjuk többé. A másik, mélyebben fekvő baj nála a kiépített, következetes világfelfogás hiánya, amit Gyulai Pál éles támadásaiban léhaságnak nevezett. A sok mesétől nem ért rá komolyan venni, szemlélni és vizsgálni a világot és az embereket.

Népszerűsége fő örökösének, Mikszáthnak, még a mai világban is kevésbé halaványodását sokban bizonyára előadásának élőszószzerű közvetlensége, üdesége is magyarázza, de egyéb művészi értékein kívül komolyabb világfelfogása is. Ez utóbbit vizsgálja ez a kötetkévé kinőtt tanulmány. Mikszáth hatóerejének ma is meglétét bizonyítja a Mikszáth-irodalom az utóbbi évek során értékes gyarapodása is. E folyóirat 1941-i folyamában ismertettük Kráhl Vilmos-

nek érdekes és alapos dolgozatát *Mikszáth a jogszőről*. s most íme a Mikszáth-irodalomnak újabb gyarapodásáról szólhatunk. Sírontúli élete mellett bizonyít ez is. Imo a verőfénynek s az általa a borulatba előidézett szivárványnak nemcsak szemet gyönyörködtető, hanem a lelket is megfogó hatása!

Védőirat ez a dolgozat Német László vádjával szemben Mikszáth cinizmusát illetőleg. Karácsony főképp *A demokratákról* argumentál, de vonatkozik Mikszáth egyéb műveire is. A védelem sikerült, bár túlságosan elnéző, mikor Mikszáthnak a *ius primae noctis*ről szóló elmefuttatásaiban (így főképp *A szelistyei asszonyokban*) sem vesz észre cinizmust. Pedig itt már jelentkezik a cinizmust mindig jellemző szemérmertlenség. Az író egész világfelfogása azonban csakugyan távol áll attól, hogy azt vegyük és halljuk alaphangjának. Nemesebb író ő ennél. Őt olvasva, Karácsony szerint igazi vanitatum vanitashangulat fog el bennünket, mert igaz, hogy irtja a hazugságot, sőt az illúziót is, de azért ismeri s fel is mutatja a valót, az igazságot. Nem helytelenül mondja szerzőnk ezt a vonását *irtózatoss* tudatlanságnak, s joggal bélyegzi meg éppen ebből a szempontból a *Noszty fiú* dramatizálásának happyenddel befejezését, amely valósággal kompromittáló elkövetőjére!

Alláspontja kiöli előadásából a pátoszt, mely Jókainál oly általános. Nála hiányoznak az afféle hősök, ideális emberek, akiktől csak úgy hemzseg a Jókai birodalma, bár egy-egy húr ebben az irányban nála is mozdul olykor. Nivelláló munkáját látja abban is, hogy előtte mennyire egyremegy a 67-es és a 48 as politika, de éppen azért pályájában, hogy kormánypárti volta ellenére is mint képviselő csak függetlenségi pártiak közt érezte jól magát. Nyilván nem ismeri Mikszáthnak azt az életadatát, hogy a 70-es években Balassagyarmaton mint törvénytörő jegyző Kossuth-pártiságáról volt ismeretes, érte párbajüggybe is keveredett (I. Mauks Cornélia: *Apróságok Mikszáth Kálmán legénykorából*, Az Ujság, 1911. szept. 3. sz.); de a híres Roosevelttel való találkozás, sőt a *Fekete város* némely helye is függetlenségi érzületét bizonyítja.

Szépen tárgyval Mikszáth meghatottságairól, s ezeket helyesen osztja három csoportba, a szerint, ahogy a természet, az emberek vagy az Istenre vonatkozás idezi elő. S mind a háromnak érzelmi következményeit is jól jelöli meg az érzelmi ellágyulásban, a gyöngéddé finomulásban és a kultikussá emelkedésben, mely utóbbit numerózus prózájának még nagyobb zencisége, szinte versszerűsége is kíséri.

A tanulmány bizonyos helytelenségeire rá kell mutatnunk. Kétesértékű az az állítása, hogy „nincs (t. i. az általános) magyar irodalom és szépirodalom közt olyan határozott választóvonal, amilyen Európaszerte egyébként mindenütt felfelátható“. Ilyen elmósódást a szépprózai, a költői előadás felé vajjon nem találunk-e már a régebbi francia moralista irodalomban, sőt világszerte az essay-irodalomban?! — Furcsa nála a „természetes Isten hit“ és „mesterseges dogmák“ szembeállítás (51. l.). Eddig azt tudtuk, hogy az Istenhit természetfeletti, Isten ajándéka, másfelől pedig a dogmák sem kitalálások, hanem éppen az isteni kinyilatkoztatást tartalmazzák. A szerző mindenképpen különbséget, eltérést akar megállapítani Isten és az egyház közt, amittől Mikszáth nem ment, ha nem is protestáns, de annál inkább katolikus vonatkozásban. — A szerencsés befejezések állapodóságában viszont túlzás

mindjárt pozitív istenhitet látnia. A szeretet műveinek transcendentális okaira szépen mutat rá (*Fekete kakas*, stb.).

Méltóképpen adja Mikszáthnak a *nemzetnevelő* elnevezést. Ezt Gárdonyira Pintér Jenő alkalmazta, de méltán kijár Mikszáthnak is. Tisztán látta, ha hiába is, hogy társadalmunkban „bizalmi válság“ dúl, melynek egyetlen megoldása, ha az értelmi vonalon áttörve a transcendens világába is tesszünk néhány lépést — a szeretet formájában. Ezt a rangot Mikszáthról méltó és idehagy volt már kimondani, s időszerű is napjainkban, midőn az illúziómentesség annyi keserű lecke után oly szükséges alapjává lett a hazafiságnak is. Egyike volt ez itt kóválygó, kimondatásukat és ezzel felszabadulásukat sürgető leköötözött igazságunknak. A dolgozat vége: Mikszáth művészetének bolepréslése a Böhm-féle értékrendszerbe, ha még könnyedebben menne is, bizvást elmaradhatott volna. A rózsáknak nem az a rendeltetésük, hogy fojtásul szolgáljanak lövegekbe, hanem hogy illatozzanak és szépítsék az életet. Karácsony egészében helytálló, derék munkát végzett; vele tisztázódott is, gazdagodott is nem értéktelen Mikszáth-irodalmunk.

Várdai Béla.

Halász Gábor: Magyar századvég. Bp., 1944. (Officina.) 80 l. (Officina képeskönyvek 60/61.)

A könyvecske szerzőjének ez utolsó fennmaradt esszéje, tulajdonképen összegezése 1937-ben a Nyugatban megjelent hasonló című finom és találó vonásokkal meghúzott tanulmányának. A három nagy opusz után (*Az értelem keresése*, *Justh Zsigmond naplója*, *Az angol irodalom kincsháza*) ez a kis dolgozat kitűnően illusztrálja a tragikus kegyetlenséggel elnémított fiatal tudós alkotórendszerét. A társadalmi háttér megrajzolásával a magyar fin de siècle alapjait rakta le: a polgári rend kibontakozását szellemi életünk különféle megnyilvánulásán, a sajtón, a színházon át, sajátos irodalmi ízlését, sznobizmusát is érintve, egészen az erkölcsiségről, és a nőről vallott ideológiájáig. Így előbbivel kapcsolatban szellemesen figyelni meg, hogy „akik a polgárságot, mint művészetellenest támadják, rendszeren elfeledkeznek arról, hogy a művészek egyenjogúsítása végeredményben nekik köszönhető; az udvarok és kastélyok szórakoztatóját ők emelték először maguk mellé, sőt maguk fölébe. A művész polgárjogot nyert, s hangja, témája is polgárosodott“, utódairól azt állapítja meg, hogy „minden nő kicsit megnemértett asszonyként gyötrődik ekkor értelmetlenségekkel zsúfolt babaotthonában; boldogtalan, mert az áhítattal rátekintő férfi meg akkor lenne boldogtalan, ha kénytelen lenne őt megérteni. Így mindegyik a szerepét játssza és az életben és a színpadon egyformán megszületik a polgári dráma“. Rávilágít az irodalmi, művészeti és társasági életben megnyilatkozó általánosságokra, így René Johannet *Eloge du bourgeois français*-ára hivatkozva, a nálunk is megfigyelhető kollektív erőfeszítést emeli ki, ami látható többek között a polgári rokokónak nevezett ízlésáramlatban, melyet most „szecesszióknak neveznek“. Ennek az irányzatnak irodalmunkban legkiemelkedőbb képviselője Justh Zsigmond, akinek *Naplóját* olyan meleg rokonérzéssel éppen Halász Gábor, a „magyar századvég“ leghivatottabb tolmácsolója, tette közzé és kommentálta becses jegyzetek és tanulmányok kíséretében.

Kozocsa Sándor.

Devecseri Gábor: Az élő Kosztolányi. Bp., é. n. (Officina-könyvtár 80—81.) 95 l.

Devecseri könyve „Kosztolányi művészetét és műveit tárgyalja“ (3. l.). Mint előszavában mondja az író, teljességre nem törekszik. Életrajz sem akar lenni, csak kószalás Kosztolányi írásainak erdejében (3. l.). Elsősorban műhelytanulmány, mely ezületesében óhajtja megragadni az írásművészet alap-
elemét, a szót.

Fejezetei: „Szavak és rímek“, „Játék és anyag“, „Aransárcány“, „A Véres Költő“, „Eleven tárgyak“, „Édes Anna“, „A mű születése“, „Szerelem és halál“ már önmagukban elárulják a könyvecske darabjainak mozaikszerű összeállítását s a bennük érvényre juttatott szempontok többféleségét. Az „Aransárcány“, „A Véres Költő“ s az „Édes Anna“ című fejezetekben a művek születésének alapihletére mutat rá az író, a többiben inkább azokra a szerkezeti motívumokra, melyeket a nyelv, mint alkotótárs, a magatartás, mint életrajzi adalék s a mű fokról-fokra való fölépülése, mint szöveginterpretáció szolgáltat. Ezeknek a motívumoknak az elemzésére kivált a versek nyújtanak alkalmat. A kötet darabjai így két nagyobb csoportba sorolhatók, az egységesebb szempontból vizsgált regények fejezeteire s a több oldalról elemzett versekéire. A fejezetek eredményei és hatása is e szétválásuk nyomán állapítható meg.

Devecserinek igen szerencsés és tudományos szempontból is értékes eredményei a regényekről szóló részletekben bontakoznak ki. „A Véres Költő“ alapihletének összefüggése az „Aransárcány“-éval az ő fejtegetései alapján válik kétségtelenné. Az „Édes Anna“ ihletét és drámájának lefolyását, a hatóokoknak magából a szövegből történő kielemezésével, mesterien mutatja be. Végül az ugyanerről a tárgyról írt „kitekintő“ fejtegetéseket kell kiemelnünk. Azt, hogy Kosztolányi az „Aransárcány“-nyal elbúcsúzik az egyéni tragédiáktól s figyelmét egyre inkább a közönségre szegezi, ily határozottan s az igazság érveivel s tudatában leírva még sehol sem olvashattuk. Annál örvedetesebb ez, mivel a Kosztolányit érhető s politikai természetű vádakát egyszersmindenkorra elhárítja, a nélkül, hogy polemizálna velük, ennél fogva még hatásosabban.

A másik csoport fejezeteinek anyaga kétségtelenül közelebb áll Devecseri érdeklődéséhez. Az a pongyolaság, bőbeszédűség és csapongás, melyet ezekben a fejezetekben kell néhol megállapítanunk, talán a költő izgalmának tulajdonítható, a szeretett s oly jól ismert anyaggal való találkozás örömeinek. Annak, hogy éppen lelkesedése következtében kevésbé fegyelmezte magát. A „Szavak és rímek“ című fejezete túlságosan sokat zsúfol össze ahhoz, hogy az, amit elmond, teljes érvényű is lehessen, s itt-ott alaposabb. Főnem észrevételek persze innen sem hiányoznak (különösen a rímek elemzésében). A „Játék és anyag“ s az „Eleven tárgyak“ című fejezetei a legszubjektívabbak, inkább a fiatal kortárs csodálatáról szólnak, mint a csodálat tárgyáról, Kosztolányi művéről. A legszebb műhelytanulmány a költő munkájáról ugyanebben a csoportban olvasható („A mű születése“). Az „eltolódás“ élményére s fantáziát működtető hatására épül ez a kis esszé, mely alap gondolatával és stílusával egyaránt a kötet legjobb darabja. Az utolsó fejezet alaptémája („Szerelem és halál“) teljesen jogosult. De a négy-öt bizonyítéknál többet kívánunk s

kevesebbet a Don Juan szimbolikából, mely a maga másfél lapjával vontatottá teszi az olvasást s nem visz közelebb Kosztolányi megértéséhez.

A könyv tehát sokoldalú érdeklődés eredménye, mégsem szórja szét a figyelmet. Az író észrevételei, többfelé szétszórta is, egymásra utalnak s egymást világítják meg. A kompozíció s a stílus az apró hibák ellenére sem egyenetlen. Esszéírói alkotás, a vallomás és az esszé határáról. Méltó és tanulással gazdag megnyitása a Kosztolányi halálának tizedik évfordulójára készülő munkák sorának.

Szander József.

Erdődy János: Új színjátszás, új film. Bp., 1945. (Népszava-kiadás.) 76 l.

Tárgyát tekintve ez a tanulmány nem tartozik az irodalomtörténet körébe. Minthogy azonban a színjátéki elemek nemcsak kiegészítő, hanem szerves alkotórészei a drámának, nem árt, ha a dramaturgiai szakirodalomnak valamennyi jelenségét figyelemmel kísérik. Lám, Erdődy fejtegetései között is akad két gondolat, amelyet irodalomtörténetíróink alkalomadtán még felhasználhatnak. Először: Erdődy munkájának bevezetőseképpen ismerteti Horatius *Ars poetica*jának a drámára vonatkozó részleteit. A klasszikus műfajelméletnek ez a felidézése arra figyelmeztet, hogy jó volna egyszer alaposan megvizsgálni, mennyiben termékenyítette meg Horatius tanítása a magyar dramaturgiai gondolkodást. Hogy csak egyetlenegy példát említsünk: itt van mindjárt Vörösmarty Mihály. Drámaelméleti tanulmányaival kapcsolatban Lessinget, Tiecket, Schlegelt szokás emlegetni, noha a *Dramaturgiai töredékek* idézetei egy kivételével mind Horatiusból valók, amin nem is esodálkozhatunk, hiszen a poétikai oktatás a múltban a görög-latin klasszikusok olvastatása alapján történt. Másodszor: Erdődy nyomatékosan hangsúlyozza a színjátszás társadalmi gyökereit és kapcsolatait. Ezt az útmutatást is megszívlelhetjük! Horváth János már 1922-ben utalt a közönségnek irodalomalkító szerepére (*Magyar irodalomismeret*, Minerva), de a kutatás e tekintetben még csak keveset haladt előre, noha a gondolat helyessége vitán felül áll. Itt az ideje tehát, hogy tisztázzuk az irodalomszociológia alapelveit és módszereit, s irodalmunk egész fejlődését egyszer a társadalmi jelenségek rendszerében is megvizsgáljuk. Hogy ez a vállalkozás különösen regény- és drámatörténetünk multjának helyes szemléletét és megértését fogja elősegíteni, arra vonatkozólag Erdődy gyakorlati jellegű fejtegetései is biztatásul szolgálnak.

rtr.

Lukács István S. S.: Metamorphosisok a XVIII. század hazai irodalmában. Bp., 1945. (Szerző.) 52 l.

Az utóbbi években a XVIII. század magyar irodalma, amelyet olyan nagymértékben hanyagolt el s értett félre az előző korok irodalomtudománya, egyre inkább az irodalomkutatók érdeklődésének középpontjává válik. Az a sok szellemi áramlat, a réginck s az újnak az a sajtósága egybefonódása, az átmenetek és változatok sokasága, amely e kor számban is jelentős műveit jellemzi, egyre újabb problémákat vet fel s egyre jobban izgatja a kutató fantáziáját. Ebben a sűrű bozótban, áthatolhatatlan rengetegben vág újabb ösvényt ez a munka is.

Szerzője élesen és világosan ismerteti annak a sajátos, irodalmilag végső fokon persze ovidiusi ihletésű műfajnak, amelyet átváltozásnak, meta-

morphosisnak hívunk, korabeli termékeit, latin s magyar, katolikus és protestáns irodalomban egyaránt. Fejtegetései nyomán elhelyezhetjük a korban e műveket, megismerjük szellemi környezetüket, tartalmukat, szerzőjüket. Különösen figyelemreméltók azok a fejtegetései, amelyekből kiderül, mennyire magyar földhöz kötött és, internacionális ihletése s formakincse ellenére is, milyen nagymértékig hazai vonatkozásokkal és érzésvilággal telített az idetartozó művek nagyrésze, ami csak megerősítése annak az újabb felfogásnak, amely az egykor nemzetietlenné deklarált kort erősen, ha nem is nacionalisztikusnak, de patriotisztikusnak vallja.

Amennyire világosan állítja elének szerző az egyes műveket s tárgyalja őket sok finom és találó megfigyeléssel, annyira gyengén sikerült az értekezés bevezető része. Ha már szerző arra vállalkozik, hogy a műfaj gyökereit és helyét bemutassa, akkor ennek a műfajmotívumnak egyes megnyilvánulási formáit, egyes, koronként ezineződő és át meg átváltozó alakjait, sajátosság átmeneti változatait a népmesétől a legmagasabb tudatos irodalomig terjedő széles skálán kellett volna bemutatnia. Elsősorban hiányoljuk itt a műfajváltozatok és formák világos tagolását, éles elhatárolását, de ezen kívül a pszichológiai s főleg a folklorisztikai és néprajzi alátámasztást, pedig az idevágó kutatások, elsősorban a népmesei motívum-vizsgálatok bő anyagot szolgáltathattak volna erre nézve. Növelte volna a dolgozat értékét, ha a *Szakoleza átváltozását*, ezt az először nála említett kéziratos metamorphosist közölte volna.

Kifogásunk csak a bevezető részre vonatkozik s nem csökkentheti a dolgozat tárgyaló részének értékét, mely így, az elvi bevezetés nélkül, használható és jólsikerült. Igen zavaró viszont a sok sajtóhiba, különösen az idegen nevek írásában.

Szabolcsi Miklós.

Tési Edit: Plautus Magyarországon. (Kéziratos dissertatio.) Bp., 1945.

Az előttem lévő dolgozat Plautus ókori kedveltségének rövid rajza után Reinhardtstöttner és Creizenach alapján vázolja a plautusi szövegek középkori sorsát, majd a humanizmus révén való renaissance-át. Ide kapcsolja be az olasz földön tanuló magyar diákok megismerkedését Plautusszal, egyben a bécsi humanisták révén is megürösülő törekvését a plautusi darabok színrevitelére. Vargha Anna fejtegetései nyomán részletesen szól Bartholomaeus Pannonius *Gryllus*áról, ennek megértetése kedvéért *Sambucus* kiadásáról.

A humanizmus és reformáció iskolarendszerében megjelenő Plautus helyét és körülmekintő gondossággal világítja meg kedveltségét. Az első magyar nyelvű Plautus-szövegeket Sylvester *Heyden Sebald*-fordításában találja meg, nagyobb egységeket találván ott a *Mostellariából* és *Aululariából*. Röviden rámutatván Plautus olvasásának XVII. századi bizonyosságaira, dolgozatának legjelentősebb részében a XVIII. század Plautus-divatját fejt ki. Összeállítja a feljegyzések szerint előadott Plautus-darabok jegyzékét, utána pedig pontos összevetéssel ismerteti

Dugonics *Trinumnus*-átdolgozását,
Koppi *Mostellaria expurgata*ját,
ismeretlen piarista *Pseudolus*át.

a *Captiviből* készült *Actio comicát*,
 a trencsényi *Zsugorit*,
 a kolozsvári *Botfalvait*,
 a nagyszombati *Mostellariát*,
 Benyák *Mostellariáját*,
 Simai *Váratlan vendégét*,
 ennek selmebányai kéziratos változatát,
 Simai *Mesterséges ravaszágát*,
 az *Ariston* pesti kézirátát,
 a tokaji *Filargust*,
 Szauer *Menechmusát*,
 Dugonics *Menechmus-expurgatióját*,
 a Koppi-gyűjtemény *Erszény c. vígjátékát*,
 a múzeumi *Plautus-scenarium-törödéket*,
 Dugonics *Menechmus-fordítását*,
 Rájnis József *Ikerek* című magyaráítását,
 Kovásznai nyomtatott *Mostellaria-fordítását*;

végül az elméleti művekből szedegeti egybe, hogy mit tanított e kor a latin vígjátékíróról. A dolgozatnak ez az alaprésze nemcsak anyagának bőségével érdemel figyelmet — hiszen még a kegyesrendi iskoládrámák közül is tud eddig ismeretlen plautusi nyomokat felkutatni —, hanem a szövegösszevetés pontosságával is, amikor pl. különböző plautusi darabok mondatait mutatja ki egy-egy feldolgozásban. A kutatónak és a feldolgozóknak egyaránt megnyilatkozó lelkiismeretessége, a megvilágításnak okos mértéke, ítéleteinek józan megalapozása akkor világlik igazában elének, ha Kováts S. Jánosnak 1891-ben megjelent disszertációjával vetjük össze, ahol csak a XVIII. század, de az is csak négy Plautus-darabbal szerepel.

A tárgy teljessététele érdekében végül számbaveszi a XIX. és XX. század fordításait is, hosszú időre véglegesítvén így a képet, amely Plautus magyarországi kultuszáról megrajzolható.

Szombathy Zoltán.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Embernevelés. — 1945. 1—2. sz. Keresztury Dezső: *Szabó Dezső*. „Adyn kívül nincs a magyar irodalomnak még egy alakja, aki olyan heves viták, mozgalmak és harcok középpontjában állott volna, mint Szabó Dezső. Helyzetükben s művükben első látszatra egyébként is sok a hasonlóság... Rokonságuk legfeljebb a légköré, a történelmi s társadalmi helyzeté s a különbségek, melyek elválasztják őket egymástól, nagyobbak, mintsem első látásra hinnők... Mint író, az aktivista stílusnak legjellegzetesebb képviselője nálunk... Olyan író volt, akinek nem műve, hanem annak hatása a fontos.“

Magyarok. — 1945. 1. sz. Juhász Géza: *Ady nevével*. A debreceni Ady-Társaság folyóiratának programcikke. Visszapillantás a Társaság 18 éves multjára. — Révai József: *Ady, a demokratikus forradalmár*. A forradalmár Ady fejlődésrajza. — 2. sz. Rónay György: *Szabó Dezső*. „Paradox és tragikus jelenség. Akkor szólhatott legkevésbé, amikor legjobban volt divatban. Regényeinek mámoros, sűrű légkörében laesankint föloldódtak igazi vonásai.“ — Keszi Imre: *Szomorj Dezső*. „Sokféle téren és sokféle műfajban tevékenkedett Szomorj, de mindenütt ugyanazokkal a stílus-igényekkel és írói követelményekkel.“ — Gyergyai Albert: *Elek Artúr*. „Ambrus Zoltán, Riedl Frigyes, Osvát Ernő, Péterfy s a kevéssé ismert Patthy Károly (jeles Ibsen-fordító! Szerk.): ezek az ő szellemcsaládjának magyar tagjai.“ — Cs. Szabó László: *Szerb Antal*. „Író és olvasó volt, csodálatosan szerencsés párosodásban.“ — Sötér István: *Halász Gábor*. „Németh Lászlón kívül egy kortársa sem ért fel az esszé ily magaslataira... Amily gyűlölettel gondolunk hóhéraitra, oly meghatottan állunk öröksége előtt, mely nagyobb és gazdagabb, mint sokan gondolták volna.“ — Lengyel Balázs: *Sárközi György*. „Illyés új híd volt a régi nemzedék felé, Németh László Szekfű és Babits fantomjaival viaskodott, Kodolányi elmerült a tizenegyedik századi magyar multba, Tamási az erdélyiségbe; Cs. Szabó európai, Veres Péter paraszt, Szabó Lőrincé költő, Erdélyi József útban van ahhoz, hogy költő-agitátor legyen. Ebben a végtelenségig elfajuló környezetben kellett szerkeszteni. Okosság, diplomácia és önmegtartóztatás.“ Ezt vállalta és oldotta meg Sárközi a Válaszban. — Kardos László: *Irodalmunk időszerű kérdései*. Pártok és irodalom. Kritika és demokrácia. Írók igazolása. — Staud Géza: *A budapesti színházak föltámadása*. Az ostrom utáni helyzet áttekintése. — 3. sz. Dövecseri Gábor: *Szeretem és halál*. Jegyzet Kosztolányi művéhez. (Ismertetését I. folyóiratunk más helyén!) — Füst Milán: *Nagy Zoltán halálára*. Gyászbeszéd a meggyilkolt költő ravatalánál. — Kéry László: *Irodalmunk időszerű kérdései*. Stílus és forma aktuális kérdései. — Staud Géza: *Színházi beszámoló*.

Sorsunk. — 1945. 1—2. sz. Kardos Tibor: *Szociális fejlődés és irodalom*. „Az irodalom általában visszaturkózi az életet, de vissza is hat rá; öntudatosít, arányaiban felfokoz minden élményt.“ — Vincze László: *A magányos József Attila*. Költészete: a valóság és az álom közötti harc.

Adatok Arany János munkásságához.

I.

„A Három-pipa utca“

(Hosszacska kommentár egy kurta vershez.)

Kisfaludy *egy* pipáról
 Monda elmés pipadalt:
 Illő, hogy e „három pipa“
 Nyujtson érte diadalt.
 Eljen hát az ő utcája!
 S a magyarnak „nagy pipája“
 (Mint a régi példa jár),
 Legyen egyszer tömve már!
 (1861.)

Arany Jánosnak e kis verse összes költeményeinek két legújabb kiadásában (a Franklin Társulat „Magyar Parnasszus“ sorozatában, 1937.; és az Aczél-testvérek kiadásában, Pongrácz Elemér bevezetésével, 1941.) — a kronológiai sorrendbe állítva — minden magyarázó jegyzet nélkül jelent meg.

Nem volna kívánatos, ha gyakorlattá válnék ez az eljárás. Elvögre a kiadónak az a kötelessége, hogy a szövegeket híven s az író szándékainak megfelelően közvetítse.

Nyilvánvaló, hogy e rögtönzött kis vers értelme magyarázat nélkül felette homályos. A költő maga is magyarázattal kísérte s a két kritikai kiadás, melyet Arany János újabb kiadói használhatnak (Arany László és Voinovich Gézáé), szintén jelzi a vers születésének körülményeit s kifejti értelmét.

Arany László „Arany János hátrahagyott iratai és levelezése“ I. kötetében (Bp., Ráth Mór, 1888.) a 401. lapon a vers címéhez kapcsolt következő jegyzetet adja:

Ott lakott Arany, mint szerkesztő és a Kisfaludy-Társaság igazgatója, 1861—1863-ban. Egyszer a lapokban szóba hozták, hogy „Kisfaludy-utcának“ kell elnevezni. Erre készült a vers; de az elnevezésből nem lett semmi.

Voinovich Géza „Arany János összes kisebb költeményei“ nek magyarázatos kiadásában (Bp., Franklin-Társulat, évszám nélkül!) a 207. lapon a vers születésének pontosabb idejét (1861. febr.) is feltüntetvén, az alábbi tájékoztatással szolgál:

Arany Pesten a *Három-pipa-utcában* fogadott lakást. „A jó szobás szál-lás — írja Tompának, 61. aug. 25. —, de baj az, hogy a központtól kissé távol, hogy második emelet...“, s főképp, hogy nagyon zajos ház volt; 63-ban el is költözött az Ullei-útra. Mint ottani lakót érdekelte, midőn az utcát át akarták keresztelni Kisfaludy-utcának. A *Figyelő* egyik februári száma a hírek közt azt írta: „... úgy megőrülénk e tragicomicus pipák reménybeli távozásán, hogy tüstént az itt alább olvasható verset rögtönzők, mely keveset ér ugyan, de elég jó a ‚hárompipa‘ mellé.“

Nem ok nélkül idézem e jegyzeteket. Közönségünk annyira eltávolodott az olvasás „művészetétől“, hogy minden adódó alkalommal vissza kell oda szoktatnunk. Az olvasás művészetének alapkövetelménye pedig: az értelmes olvasás, vagyis az olvasmány minél teljesebb megértése. Ez a kis műhelyforgács, a költő sziporkázó szellemének e töredéke is jó alkalom arra, hogy az írói alkotás műhelytitkaiba — s ezzel egy írásmű értelmébe — a legközvetlenebb módon betekintsünk.

Arany János maga kalauzol bennünket.

A vers először a *Szépirodalmi Figyelő* 1. évf. 17. számának 271. lapján (1861. febr. 27.) jelent meg a „Vegyes“ rovatban, mely az irodalmi, művészeti és tudományos élet köréből közölt híreket, nagyrészt a szerkesztő, Arany János tollából. Arany e szavakkal vezeti be versét:

— Emlegetik a lapok, hogy a „hárompipa utcát“, melyben szerkesztőségünk ideigvaló sátorát felütötte, Kisfaludy-utcaának keresztelték. Mi ugyan e változásnak legkisebb nyomát sem vettük észre; mindazáltal úgy megőrülénk e tragicomicus pipák reménybeli távozásán, hogy tüstént az itt alább olvasható verset rögtönzők, mely keveset ér ugyan, de elég jó a „hárompipa“ mellé:

Következik a vers — cím nélkül! Az Arany László—Voinovich-féle fentebb közölt szöveg annyiban tér el az eredetitől, hogy emebben a 3. sor így hangzik:

Méltó, hogy e „három-pipa“

A vers újabb közlései — hibásan — csak első sorának „egy“ szavát emelik ki kurzív betűkkel, holott Arany az 5. sornak „az ő utcája!“, valamint utolsó sorának „tömvé“ kifejezését is így szedte. A vers tehát eredetileg s helyesen így hangzik:

Kisfaludy *egy* pipáról
Monda elmés pipadalt:
Méltó, hogy e „három-pipa“
Nyújtson érte diadalt.
Éljen hát *az ő utcája!*
S a magyarnak „nagy pipája“
(Mint a régi példa jár),
Legyen egyszer *tömvé* már!

Figyelmes újraolvasással igazolva látjuk a magyarázó szöveg és a kiemelt szavak tartalmi összefüggését.

A megverselt utcanévre a *Szépirodalmi Figyelő* egyes számainak címlapja is utal:

Szerkesztői szállás, hová a lap szellemi részét illető küldemények utasítandók: Üllői-út és 3 pipa-utca sarkán 11-ik szám.

A folyóirat 1861. évi 21. számától (márc. 27.) kezdve a fenti hirdetés-szöveg — figyelemmel a beharangozott utcanév-változtatásra — megfelelően módosul: 3 pipa-utca helyett most már Kisfaludy-utca szerepel.

Valami baj lehetett azonban a pipák körül! Vagy az akkori Közmunkák Tanácsának adminisztrációja nem volt mintaszerű, vagy az újságok hírszolgáltatása nem volt olyan megbízható, mint — ma is szeretnők... Az utca átkeresztelését a lapok meghírdették, de a jelzőtáblákat az illetékes szervek

sohasem szögeztették ki. Erre vall a *Szépirodalmi Figyelő* ugyanazon évi 41. számának (aug. 15.) „Vegyes“ rovatában a 655. lapon Arany János következő utóirata:

— A *zöldkert-utca* a benne levő intézetről *reáltanoda-utca* új nevet kapott. A mi „Kisfaludy-utcánk“ pedig, úgy látszik, megmarad 3 *pipának*. Figyelmeztetjük is azon tisztelt egyéneket, kik szerk. hivatalunkat föl akarják keresni, hogy ám jusson eszökbe Kisfaludy, de valóságban csak a három pipát vigyázzák, mert különben nem jutnak célhoz.

Egyben levonja a tények tanulságát: az *utca* átkeresztelése állérnek bizonyult, a „Pipada!“-os Kisfaludy Károlynak még vármia kell e megtiszteltetésre; a *Szépirodalmi Figyelő* 1. évf. 48. (okt. 3.) számának címlapjára ismét visszakerül s mindvégig megmarad a régi cégér: „Üllői-út és 3 pipa-utca sarkán 11-ik szám“.

Adalékaimat még csak egy kis utcanév-történettel egészítem ki Schmall Lajos: *Buda-Pest utcái és terei* (Bp., 1906.) c. munkája nyomán.

A megverselt *utca* egy három szakaszra osztott utcának egyik szakasza volt; a Három pipa-utca, Kis pipa-utca és Pipa utca 1875-ben egyesült Pipa-utca nevezet alatt. Kisfaludy Károly csak 1871-ben kapott utcát; de akkor sem a Három pipa-utcát, hanem a Türedelem- (vagy Türelem-) utcát szentelték emlékezetének.

Bisztray Gyula.

II.

Arany János ismeretlen fogalmazványa.

Egyik budapesti antikváriusunk, a 30-as évek végén, kiadat'annak vélt Arany János kézirat'at jelentkezett a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában. A kézirat nyomtatott mása valóban nem volt meglehető a költő összes műveinek Arany László gondozta, kritikai kiadásában. De, ha nom is vétetett fel az *összes művekbe*, a kézirat tartalma első olvasásra világos útmutatást nyújtott arra nézve, hol jelenhetett meg — hogyha egyáltalában megjelent nyomtatásban — a kétségtelen Aranytól származó, kiadat'annak vélt fogalmazvány. A munka egy néplap *programm-cikkének* tetszett. Hogy melyik volt ez a néplap? A szövegben magában benne fog'altatik: a *Nép Barátja*. A 48—49-es évek nevezetes hetilapja, amelynek szerkesztői tisztjére Petőfi Sándor javasolta a Toldi íróját.¹

A *Nép Barátjának* az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában őrzött egyik, Véghely Dezső hagyatékából származó példányának 1. száma elé beragasztva, valóban meg is leltem a kiadat'annak vélt kézirat többé-kevésbé azonos, nyomtatott mását.² A *Nép Barátja* 1. száma elé beragasztott, kétoldalas nyomtatvány ezt a címet viseli: — *Előfizetési hirdetés „Nép Barátja“*

¹ A *Nép Barátja* példányain az 1848. június 4-én megjelent 1. számtól az 1849. március 9-i számig bezárólag, Vas Gereben felelős szerkesztő mellett mint „szerkesztőtárs“ Arany János neve szerepelt. — Arany László tévesen azt írja, hogy „Arany neve, mint szerkesztőtársé, 1849. februártól kezdve nem szerepel“. — V. ö. *Arany János Levelezése író-Barátaival*. I. kötet, 149. oldal. (Budapest, 1888.)

² A fenti példány könyvtári jelzete: *Hírlapok* 269.

című és a földmivelők számára irandó ujságra. — A kétoldalas nyomtatvány — a nyomtatvány természetéből következik — nincs szignálva. Azonban a fent említett, kétségtelenül Aranytól származó, a nyomtatvánnyal többé-kevésbé azonos kézirat nem hagy kétséget a szerzőség felől.

Az antikvárius sajnos megfizethetetlen összeget kért, s így nem kerülhetett az Országos Széchényi Könyvtár birtokába az Arany-kézirat. Magam, annak idején sorról-sorra összevetettem a fogalmazványt a kétoldalas nyomtatvánnyal, jegyzeteket készítve az eltérésekről. Azonban az 1944-es esztendőben, egyéb holnimmal együtt, ezek a jegyzetek is megsemmisültek. Pontos filológiai közlést ezért nem áll módomban adni. Azóta a kéziratot kínáló antikvárius meghalt, s ilyen körülmények között a fogalmazvány hollétééről, vagy arról, hogy egyáltalában meg van-e még valahol, érdeklődni sem áll módomban. (Az antikvárius hozzátartozói nem tudnak a kéziratról semmit.) De úgy gondolom, ebben a csonka, emlékezetmegőrzte formában is le kellett rögzítenem az elmondottakat. Egyszer mégis csak el fog jönni az az idő, midőn megjelenik Arany János műveinek végleges, kritikai kiadása. A majdani sajtó alá rendezőnek legalább legyen tudomása róla, hogy a *Nép Barátja* programadó *Előfizetési hirdetését* a néplap „szerkesztőtársa“, Arany János fogalmazta.

Végül még annyit — amit már említettem is —, hogy a kézirat és a nyomtatvány között eltérések mutatkoztak. Hogy mik voltak ezek az eltérések? Az eredeti kézirat és jegyzeteim hiányában csak a következőket rögzíthetem le: Egészen bizonyos, hogy a kéziratnak nem volt címe. Ha jól emlékszem, a „8-or.“ kezdetű passzus után következő: „Végre mindezekutána szinte látjuk...“ bekezdéssel induló, a hotilap előfizetési árára és az előfizetés módozataira vonatkozó, nyomtatványt záró mondatok az eredeti kézíraton nem szerepeltek. Talán Vas Gereben, a felelős szerkesztő egészítette ki ezekkel a mondatokkal Arany János fogalmazványát? De a kézirat és a nyomtatott szöveg között egyebütt is mutatkoztak eltérések, ha nem is sok helyen. Ezeket az eltéréseket persze emlékezetből nem tudom felsorakoztatni. Azonban visszaemlékszem összevetésem konklúziójára. Világosnak látszott, hogy a módosítások nem származhattak Aranytól, mert az eredeti kéziratnak nem javára, ellenkezőleg, kárára történtek. Annak idején szinte bizonyosnak tartottam, hogy Vas Gereben hajtotta végre önkényesen ezeket a módosításokat. Arany János tömör, világos, egyszerű és érthető nyelven írott, az egyszerű olvasót magával egyenrangú félnek tekintő és ezt stílusában is kifejezésre juttató mondatai közül néhányat bőbeszédű — Arany szavaival élve — „teleszájú magyarázatokra“ hangolta át.

De következék most már a cikk, a *Nép Barátja* programját adó *Előfizetési hirdetés*, ahogy közölni módunkban áll, a nyomtatásban megjelent formában:

Előfizetési hirdetés

„NÉP BARÁTJA“

című és a földmivelők számára irandó ujságra.

Szerencsés jó napot kívánunk kigyelmeteknek mint-közönségesen! Ha rá örnének bennünket meghallgatni, egypár szónk volna kigyelmetekhez, a' mint itt most öregébből el is mondjuk.

Rá jár az idő az emberre; egyik nap a' másik után ér, 's ámbár mindennap történik egy vagy más, mégis csak marad valami uj a' másik napra

is; de van ideje, olyan is történik, hogy az embernek szeme szája eléll a' csudájára! kivált a' mostani világban ollyatén dolgokat beszélnek, hogy szinte meggondolja magát az ember, valljon elhigye-é vagy ne? hanem az embernek füle mindjárt a' szóbeszédre vesz, mert szinte csiklandik a' fülnek, ha valaminek a' nesze megcsápjja; hát még mennyivel kedvesebben hallgatóznék az ember, ha egyúttal azt is megérthetné, hogy mi, hol történt? Aztán a' mennyiben a' hallott dolgot nem értené az ember, bizony azt is szívesen meghallgatná, a' ki megmagyarázná a' dolgot, hogy ez itt lám *fehér*, emez pedig *fekete!*

Lássák, kedves atyánkfiai! eddig a' sokféle hirt illetéformán halloták, hogy a falu farkán valami vénasszony nyelvelőre vette a' dolgot, aztán amugy: *én adom kendnek, kend meg adja másnak!* összelocogott öreget, aprót, 's így ment a' hir szájról szájra végig a' falun, faluhosszat pedig egyik is, másik is annyit toldott hozzá, hogy mire visszakerült ahhoz, a' ki először kigondolta, maga sem tudta már isten-igazában, hogy a' sok közül melyik az övé?

Hát még hány kézen fordult meg az a' hir, amit itt-ott a' városban hallott valaki, 's azt is csak fülhegygyel?! No hisz itt volt aztán megfejelve az országnak dolgai mert róla a' szó napestig, de bezzeg az volt a' nagy kár, hogy az egész beszédből néha egy szó sem volt igaz!

Pedig de jól esnék valamit tudni az országnak dolgáról, erről a' mi kedves országunkról, annak mívoltáról, — jó volna tudni, hogy már mi lesz belőlünk? *mi hir Budán?* Ezenkívül azt sem bánánk, ha mindezt megmagyarázná valaki, hogy tudná a' szegény ember is: *hogyan? mikép?* mert a' szegény, ha szegény is, olykor-olykor szívesen megolvassná az ujságot, ha úgy *magyarán* volna megírva.

A' pesti urak erről a' dologról sokat tanakodtak, hogyan, mimódon volna jobban, hogy atyánkfiaiunk egy ujság járjon? és elhatározták: hogy ne csak mindig a' sok *volna*, hanem már *legyen is*, és falusi atyánkfiai számára meg lett határozva az ujság, melynek neve:

„NÉP BARÁTJA“.

Az pedig, hogy miről fog ez az ujság szólni, ime itt következik.

1-ör. Szól ez az ujság arról a' régi világról, mikor még nem volt *szabadság* és *egyenlőség*, hanem jártunk a' robotra, és csak magunk fizettük a' portiót!; de azt is megmondjuk, mi szabad most és miben vagyunk egyenlők, és hogyan kellene ennek hasznát venni? nehogy mohón neki essünk mindenek, mert valamint a' ló megzabál, úgy az embernek is sok a' mi sok.

2-ör. Az új törvényeket megmagyarázzuk; mert nem elég ám az, hogy csak meg legyen írva a' törvény, de azt is kell tudnunk, melylik, mirevaló? mert tudnivaló dolog az, hogy az evangéliom is meg van írva, a' mint a' szent atyák megírták, de a' pap mégis minden vasárnap újra magyarázza, és mért ne magyarázná? hiszen olyan ember elég, kinek hatszor is a' szájába rágják a' szót, még sem érti.

3-ör. Ezután ugy is minden esztendőben lesz országgyűlés, itt pedig sok szó fordul ám elő kigyelmelekről, mert hetek hosszában tanácskoznak ám itt a' kigyelmelek jó és balsoráról, — ezt is hétről hétre megírjuk ebben az ujságban, hogy ezután bizonyosabban tudjon kigyelmelek mindent, nem úgy mint eddig, hogy a' kovácsműhelyben összekerekedtek, az egyik aztán egyremásra hazudta a' sokat, kigyelmelek pedig elhitték, mert nem volt egy ujság, a' melyből igazat olvashattak volna!

4-ör. Magyarország históriáját is megírjuk elejétől végig, mert csak illendő dolog tudnunk, hogy a' mi őseink honnét származtak, a' mit most sok ember nem tud; mert hogy a' levegőből esőpentünk-é alá, vagy hogy ugy termettek-é apáink valamely fán, vagy mi ágról szakadtunk? szükséges ezt bővebben is megtanulni. Hisz a' magyar először is azt kérdi az idegentől: „no? ki apád fia vagy? ki vagy, mi vagy? honnét jöttél? azért tehát ne csak azt tudjuk, hogy Péter vagy Pál-honnét jött, de azt is, hogy őseink honnét származtak?

5-ör. A' földmivelésről is szólunk majd, mert nem igaz ám az, hogy már nálunk senki sem tud jobban a' földi munkához; a' jó pap is holtig tanul, hát még mennyi tanulnivalója van annak, a' ki nem pap! Azért a' mi jót vagy újat hallunk a' földmivelésről, azt is megírjuk ebben az újságban! Hisz ha valamit hall az ember, az még nem kár, de ha jót hall és meg nem tanulja, az kár is, véték is, és azt mondja a' példaszó: „gyerek tanulj, hogy okosabb légy apádnál.“

6-or. Lesz az ideje, hogy egypár verset is írunk, hogy jobb kedvünk legyen, 's ha ezen egy jót nevetünk és a' versből a' nevetésen kívül még valami jót is tanulunk, az is csak nekünk használ.

7-er. Idegen országokról is szólunk, mert ott is beszélnek mirőlünk, mi pedig szinte szeretnénk tudni, hát ott mit csinálnak?

8-or. Ha valami hirdetés lesz, a' mi kigyelmeteknek hasznára válik, arról is tudósítjuk kigyelmeteket.

Végre mindezeknekutána szinte látjuk, azt kérdezik: hogy hát *mi lenne ezen újságnak az ára?* Már a' mi az árát illeti, ez bizony nem lenne drága, mert június hónap első napjától kezdve december végéig mindössze csak *öt huszas*, egész évre pedig 7 forint 30 krajtár *bankóban*, és megjelenik minden vasárnap egy nagy negyedréti iven.

Az árát ezen újságnak előre kell lefizetni valamelyik postán, és ugyanazon postán az újságot is megkapják atyánkfiai! Budapesten szinte *öt huszas* házhozordással együtt. Előfizethetni Emich Gusztáv úr könyvkereskedésében, az uri-utca sarkán.

Ezuttal elmondánk mondanivalóukat, azért kívánunk friss jó egészséget addig is, míg újra szóba állhatnánk.

Kiadja: a' pesti középponti választmány.

Felelős szerkesztő: Radákovics József.

Szerkesztőtárs: Arany János.

Nyomatott Beimelnél.

Tolnai Gábor.

III.

Kommentár a „Fábján Pista nótája“-hoz.

Az 1851-ik év első felében Arany felváltva Szalontán családjá körében, majd Geszten, hol Tisza Domokos nevelője, tartózkodik. Érdeklődése egyre erősebben fordul a nép költészeté felé. Tanulmányozza az igazi népballadákat, s foglalkozik a népi irodalom elméletének kérdéseivel. Amikor az élénk tollú Vahot Imre a Bach-korszak elején megindítja „szépirodalom és művészeti folyóiratát“, a Reményt, Aranyt is a munkatársak sorában találjuk. Az első fél-évfolyamban (tovább nem is jelenti meg!) három alkalommal szólalt meg: a 3. (márc.) számban *Téli verse*, az 5. (máj.) számban *A költő hazája* jelent meg; végül a folyóirat utolsó, 6. (jún.) számában találjuk A. J. közlésében *Fábján Pista nótáját* (334—336. l.). Ez a nép ajkáról lejegyzett „románé“ nemcsak azért érdekes, mert válasz arra a kérdésre, hogy Arany személyesen is gyűjtötte a nép ajkán élő költői emlékeket, hanem azért is, mert a verset kísérő elvi jelentőségű kommentár eléggé homályban maradt, noha igen jellemző Aranynak a hasonló genre-körbe tartozó költői termékekre vonatkozó felfogására.

A „nóta“ mindkét része Arany lejegyzésében a Magyar Népköltési Gyűjtemény II. kötetének (Csongrád megyei gyűjtés) egyik jegyzetében került ismét napvilágra, variánsai: az Ethnographia 1921. évfolyamában és Szendrey Zsig-

mond *Szalontai gyűjtésében* (Magyar Népköltési Gyűjtemény, XIV.). A következő érdekes kommentár 1872-ben megjelent ugyan a Népköltési Gyűjtemény II. kötetének egy eldugott jegyzetében, de itt jelentőségét kevésbé világították meg:

„Ime egy pár *akasztófa-virág*. Népi költészetünk koszorúja nagyrészen ily virágokból van fűzve, s habár ez, mit itt közlünk, nem tartozik is a jelesbekek közé, annyit mindenesetre megérdemel, hogy a népdalok gyűjteményébe valamikor felvéssék; annál inkább, mert ez, nem, mint rendszeren szokott lenni, a kivégzettek *requieme*, mások általi *búcsúztatója*, hanem maga Fábján, a 24 éves szép ifjú szerzeménye; ki az *első*t bujdosztában írta, a másodikat fogságában, midőn a rögtönítélő törvényszék már meghozá fölötte az ítéletet, mondotta egy városeseléd tolla alá, mint ezt közlő bizonyosan tudja. A. J.“

Arany valószínűleg Szalontán jegyezte le az „*akasztófa-virág*“-ot. Azt sem lenne azonban érdektelen tudni, hogy ki volt az a „városeseléd“, akinek Fábján szomorú históriáját tollba mondta, és akitől viszont a költő kaphatta.

Kozocsa Sándor.

Bacsányi János kiadatlan levele.

Bacsányi első költeményeskötete 1827-ben jelent meg (*Versei* Első kötet, Pesten, 1827. Petrózai Trattner Mátyás betűivel. A borítólap hátán: Arra egy ezüst forint), a második 1835-ben (*Poetai Munkái*. Második, meg bővített kiadás. A fedél hátsó lapja szerint: Találtatik Pestenn Eggenberger Józsefnél Arra 1 fl. 24 xr.)-.

A kiadások körülményeiről nem sokat tudunk. Az elsőről annyit, hogy nyomtatási költségét, több mint 400 pengő forintot, gyerekkori jóbarátja, Juranics László tolnamegyei plébános fedezte és a nyomtatásra is felügyelt. Poetai munkái kiadásáról még ennyit sem említ Szinnyei, sem pedig Horánszky nagy munkája.¹

Az Egyetemi Nyomda irattára őrzi eddig kiadatlan levelét, mely némi fényt derít a második kötet keletkezésének körülményeire. A levél legnagyobb valószínűség szerint Sággy Ferencnek, az Egyetemi Nyomda kurátorának szól. A nagyműveltségű, széles látókörű Sággy baráti viszonyba került és sűrűn levelezett több jeles íróval, köztük Bacsányival is.² Az itt közölt levélből kiderül, hogy Bacsányi saját költségén adta ki poetai munkáit 500 példányban. 1835. január közepén Linzből, ahol számkivetésben élt, küldte el a kéziratot. A cenzúra elintézését Sággyra bízta, s bizonyos volt benne, hogy józan ésszel nem találhatnak benne sommi kivetnivalót. Valóban a cenzúra alig hagyott nyomot kéziratában. Az 1827-i kiadásban kihagyott némely részeket is átengedett. (Például a *Serkentő válasz* 25., 26. és 27. strófáját, a *Barcsaihoz* 7. sorát.) Jó ízlésre és hozzáértésre vallanak a könyv nyomdai előállítására vonatkozó, szépen teljesített kívánságai. A szedéstükör oly széles legyen, hogy a legvastagabb garmond betűkkel szedve se kelljen megtörni egyetlen egy sort

¹ Szinnyei Ferenc: Bacsányi János. IK. 1898. (kiny. is) és Bp., 1904. (Magy. tört. életrajzok); Horánszky Lajos: Bacsányi János és kora. Bp., 1907.

² Iványi-Gárdonyi—Czakó: *Az Egyetemi Nyomda története, 1577—1927*. Bp., 1927.

se. Legfeljebb 10 ívre tervezte a kötetet s több mint 13 és $\frac{1}{2}$ (218 lap) lett belőle. A korrektúrát fenntartotta magának, mert szomorú tapasztalatokat szerzett a szedőkről és a korrektorokról. A kötet elkészülését Szent József napi pesti vásárra, március 19-re remélte, hogy valóban megjelent-e addigra, nem tudjuk.

Tekintetes Úr!

Előbbi levelemben jelentett szándékomhoz képest, illő tisztelettel tudósítom a' Tekintetes Urat, hogy a' tudva lévő kézírást már a múltt hétenn feladattam a' postára, úgy hogy az kevés napok múlva bizonyosan eljuthat Budára.

Kérem tehát már most a' Tekintetes Urat tellyes bizodalommal, hogy, minekutánna általnézegette, s typographusi tekintetben megítélvén saját gondolatit az egész munkának minéműségéhez képest végképpen meghatározhatta, ne terheltessék, azt haladék nélkül Censurára adni — akár ott helyben (Budánn vagy Pestenn), akár Bétsben; mert nékem ez mind egy, nem ismervén sem az egyiket, sem a' másikat. De akárki légyen a Censor. azt előre bizonyosan tudom, hogy az én verseimnek egész gyűjteményében józan észszel semmit kárhoztathat; — főképpen, ha előbb az egész kötetet általolvasta, s különösen a' Magyar Költőnek „Utolsó Enektt“ jól értette, s illőképpen megfontolta! a' mint ezt az ő ebbéli köteleessége nyilván megkívánnya tőlle. Tessék azután, mihelyt t. i. a' kézírást a' Censuráról visszsaveendő, az árkusonként számlálándó nyomtatásbeli költséget meghatározni, nékem azt tudtomra adni, eggyzersmind pedig azt a' pénzbeli summát is megnevezni, a' mely az úgynevezett „foglaló“ gyanánt kívántatik; hogy azonnal ezt is leküldhessem. — Az én kívánságom ebből áll: 12-tőd rétbén, és pedig ha lehet in 12-o maximo, tiszta fejár és erős nyomtató papiro-ra, 500 nyomtatványban; azaz, 490 nyomtató papirosra és 10 velinre. Azt kell óhajtanom, hogy az említett formatum mind szélességőre, mind magasságára nézve elég nagy lenne; hogy t. i. a' legvastagabb *garmoud* betűkkel nyomtattassék, a' nélkül, hogy az egész kötetben valahol tsak egyetlen egy sor-is megtörtetnék vagy szakasztatnék; a' mit a' betűszedőtől én okvetetlenül megkívánok. Hogy az említett 12-tőd rétbén, azon további okból-is kell óhajtanom, minthogy különben a könyvkötő kéntelenítettnek, a' Szerzőnek minden nyomtatványhoz adandó képét felette nagyon körülvágni, s így talán el-is tsúfittatni! Egyébaránt bátorkodom a Tekintetes Úrnak jószágától s hazafiúi sziveségétől bizodalmasan reményleni, hogy a' reá bízott királyi könyvnyomtató Intézet az én poétai munkáimat ha nem szebb és tsinosabb öltözetben, legalább nem tsékélyebben és alábbvalóban fogja napfényre botsáttani, mint a' millyenben az első kis kötetet ezelőtt egynéhány esztendővel az én néhai jó barátom, Petrózai Trattner Mátyás, a nemzet-nek általadta, mindent végbe vivén, a' mit e végett emberej által megtehetett.

A' mi már az egész munkának vastagságát, vagy az árkusok számát, közelebből illeti: úgy vélem, hogy tíznél többre nem mehet, és hogy a' darabok, vagy lapok' és sorok' felosztására 's elrendezésére nézve a' betűszedő majd mindenütt a' kézíráshoz tarthattya magát. Az utolsó correctúrát, min-

den árkusra nézve, mindenkor *elvárom*. Hosszas tapasztalásomhoz képest, utóllýára törvényül tettem magamnak, hogy inkább soha semmit sem nyomtatatok. Alig ismérheti valaki jobban, mint én a betűszedők és correctorok egész nemzetségét! Ok *mindent* tudnak, és *mindent jobban* tudnak, mint a' Könyvszerző, vagy akárki más; 's mégis a' legszorgalmasabb correctúra után-is az elebbi tetemes hibákat még több és rutabb hibákkal szaporították.

Hogy minden hétenn *két* árkus küldetessék-fel correctúrára hozzám, ide Lintzbe, azt én ugyan nem kívánhatom, főképpen ha ez a' Tekintetes Úrnak, vagy a' felülvizázására 's parantsolattya alatt lévő typographiának, valamely alkalmatlanságára lehetne. Azt ellenben örömet látnám, ha a' jövő Sz. József napi Pesti vásáron az egész munka elkészülhetne, hogy t. i. azon jó alkalmatossággal a' nyomtatványok az országnak különféle részeire (ide értvén Erdélyt-is) széllyel küldetethetnének. Azonban ezt sem sürgetem, hanem az egész dolgot egyedül a' Tekintetes Úrnak saját tetszésére 's jószágára bízom. A' nyomtatványok' eladását Pesti Könyváros Eggenberger Úr vállalta magára; a' ki, mint emberséges ember töllyes hitelt érdemelni látszik.

A' rövid *Előszó*, és az egész munkának fő titulussa, később fog következni, 's nyomtattni. A' nyomtatás az első árkusnak azon lapjával kezdődhetik, a' mellyen e két szó találattik: „*Első könyv*“.

Bizodalmasan kikérvén magamnak, és el-is várom a Tekintetes Úrnak mennél előbb adandó betses feleletét, vagyok állandó szíves tisztelettel

A' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája

Batsányi

Lintz, Januar 27dikén 1835.

lakásom:

An der Landstrasse, im Lambacher Hause.

Közli: *Kulcsár Adorján*.

Deák Ferenc levelei — a Vörösmarty-kultusz szolgálatában.

A „haza bölcsé“vel Vörösmarty a *Zalán futása* évében ismerkedett meg Zádor (Stettner) György közvetítésével. A *Zalán* előfizetői között már ott szerepel *Deák Ferencz hites ügyvéd Szala Vgyében*. 1843-ban Deák a már nős Vörösmartyval látogatja meg Wessolényi Miklóst Zsibón. Politikában Széchenyi híve volt ugyan, azonban Deák passzivitása mélyebben hatolt lelkébe. Kapcsolatuk igen ösztönzőnek bizonyult és a költő haláláig tartott, meg nem szakadó állandósággal. Ezért érezte a költő és politikus Vörösmarty egyaránt, hogy Deák „oly férfi, milyen ritkán születik“. 1845-ben *Deák Ferenc* c. epigrammával (Honderű, 1845. II. 7. sz.) áldozott a nemes barátnak, midőn a Nemzeti Kör lakomát rendezett annak tiszteletére. Albumot is szerkesztének, de az „nem ment teljesezésbe“, noha Vörösmarty költeménye mellett, amely megnyitotta volna az albumot, a Bajzáé (*Deák Ferenchez*) és a Garayé (*Aldomás Deák Ferencre*) is elkészült. Deák vállalta Vörösmarty egyetlen fiúgyermekének, Bélának keresztapaságát. Komolyabb óráiban így vigasztalta nejét: „Ha meghalok, nem tudom mi lesz belőletek, de bármi sorsra juttok,

csak Deákhoz forduljatok, ő sohasem fog elhagyni benneteket.“ (V. ö. Gyulai Pál jegyzetét. Vörösmarty Összes Munkái. I. köt. 1884. 451. l.) De ott látjuk Deákot Kemény Zsigmonddal haldoklásának utolsó percinél is. Később se szűnt meg azonban atyai gondoskodással a Vörösmarty-család élete fölött virrasztani. Az anyagi szükségben szenvedő özvegy és árvái részére bocsát ki felhívást s rövid idő alatt százezerforintos országos segéllyel enyhít nyomorukon. Gondoskodásának beszédes bizonyítékai az alábbi levelek is: baráti szív támogatja a siron túl is a holt költő hátramaradottjait.

1.

T. cz. „Rozsa völgyi és társa“ kereskedelmi cégnek.

Önök felszólítása folytán ezennel kijelentem: hogy Zapf zeneművésznek azon zeneművei, mely a' szerző által a' Vörösmarty árváknak ajándékozottatott, 's mely néhány évvel ezelőtt az árvák költségén kiadatott, második kiadásra, mint az árvák tulajdonát Önöknek átengedem, 's illetőleg átadom az Önök által ajánlott 40 ftért, olyképpen, hogy arról mint sajátjokkal rendelkez-hessenek.

Pesten Mart 25án 1863.

Deák Ferenc

a' Vörösmarty árvák gyámja.

2.

Pesten Január 2án 1867.

Tisztelt Barátom.

Gyámnokomnak, Vörösmarty Bélának keresztelő levelére rögtön szükség van. A' fiú született 1844-ben ápril hóban.

Szíves barátsággal kérem tehát, legyen oly jó 's adja ki, ha lehet mielőbb ezt a' keresztelő levelét. A' Taxáját azonnal megküldendem.

Isten áldása!

tisztelő barátja

Deák Ferenc.

Az első levelet boldogult *Mohácsi Jenő* másolta le számomra, a másik, nyilván a belvárosi plébánoshoz szóló, *Csatkai Endre* barátom ajándékaként került tulajdonomba.

Közi: *Kozocsa Sándor.*

„A merengőhöz“ utolsó négy sorának változata.

Vörösmarty megyasszonyához 1843 elején írt költeménye először a *Honderú* 1844. évfolyamában jelent meg (I. félév 2. [télhó 13.] sz.). Gyulai Pál tudomása szerint a költő „nem is adta ki e költeményét, nejétől kérte el a *Honderú* szerkesztője“. (*Minden Munkái* II. köt. 1864. 298. l.) Az első közlésben és a *Minden Munkái* IX. kötetében (1847) a „Legújabb költemények“ között (214—215. l.) is az ismert végleges kidolgozásban látott napvilágot. Ettől kezdve a *Minden Munkái* negyedrőt alakú egykötetes, ugyancsak 1847-ben megjelent kiadásán, a Gyulai Pál-féle *Minden Munkáinak* kritikai igényű edicióján és az *Összes Munkái* ugyancsak Gyulai-féle teljes kritikai kiadásán (1884) át *Összes Költői Munkáinak* (1943) Dénes Tibor gondozásában meg-

jelent legutolsó gyűjteményes kiadásáig mindenhol a közismert szöveg található. Ha azonban a költő által nevének ajándékozott kézirat *Vörösmarty Emlékkönyve* (Szerkesztette Czapáy László, Székesfehérvár, 1900.) 80—81. lapján látható hasonmását gondosan összehajtogatjuk a végleges szöveggel, két helyen is találunk érdekes eltéréseket:

Maradj közöttünk ifjú szemeiddel,
Barátod' arczán *ne fakassz könyűt*;
Ha napja lettél, szép delét ne vedd el:
Csak töled vár ő életet, derűt.

Vajjon mivel magyarázható, hogy Vörösmarty, egyik legszebb költeményének végső kihangsúlyával nem az „életet, derűt“ kéri fiatal arájától, hanem azt, hogy ne adjon „bánatot, könyűt?“

Kozocsa Sándor.

Hírek.

Kerecsényi Dezső halálára. Társaságunknak és a magyar irodalomtudományak nagy veszteségére 1945. március 24-én meghalt társunk, *Kerecsényi Dezső*, a debreceni egyetem magyar irodalomtörténet-tanára. Nemcsak a veszteség fájdalma mondatja velünk, hogy korán ragadta el tőlünk a Gondviselés; hiszen most volt kiteljesedőben tudományos munkássága, most érte el azt a pozíciót, ahol és ahonnan tehetségét és tudását a legeredményesebben adhatta volna tovább az ifjú magyarságnak. Az első világháború szült bele pályája kialakulásába; ez a második, az elsőnél kegyetlenebb és pusztítóbb, beteg szervezetén aratott gyászos diadalt. Tudományos megindulása a legjobb mester irányítását mutatja: Horváth Jánosét, akinek megértőbb és méltóbb tanítványa Kerecsényinél nem volt közöttünk. Tudományos érdeklődése annak a határterületnek a kutatására vonta, amely a középkort a reformációtól választja el; elfogulatlan igazságkereséssel nyomozta a világiség jelentkezését s annak magyar nyelviségét a középkor alkonyától a világiség diadalrajutásáig, a felvilágosodás koráig. Nemcsak adatokban volt termékeny ez a kutatása, hanem táján még gazdagabb a szellemiség feltárásában. Mert korántsem adatközlő volt: az újabb magyar irodalomtörténetírásnak egyik legmélyebbrelátó eszéistája volt, aminő arról Kölcseyről írt hatalmas tanulmányában tett bizonyosságot. A Dunántúl gyökérmagyarjai közül származott, s ez tette szemét élessé a múlt magyar problémáinak meglátására. Fájó szívvel gondolunk arra, hogy ez az éles szem és gazdag agyvelő visszatért az anyaföldre, abba a dunántúli földre, amelyhez a háború borzalmai elől elmenekülni igyekezett. Fájó szeretettel őrizzük emlékét.

(A. Zs.)

Új egyetemi tanárok. A Vallás- és Közoktatásügyi miniszter a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre kinevezte *Türöcz-Trostler Józsefet* az összehasonlító irodalomtörténet, *Zolnai Bélát* az általános irodalomtudomány, *Bisztray Gyulát* a magyar irodalomtörténet (különös tekintettel a legújabb irodalomra), a debreceni Tudományegyetemre *Juhász Gézát* a magyar irodalomtörténet ny. r. tanárává.

Szerb Antalnak, kit az elmúlt korszak barbarizmusa éhhalálba kergetett, összegyűjtött irodalmi tanulmányait készül megjelentetni a tragikus sorsú kitűnő fiatal irodalomtörténész kiadója: a *Kölcseyről*, *Vörösmartyról*, az udvari emberről, a preromantikáról, *Babitsról*, *Berzsenyiről* és *William Blake-ről* a Minervában és a Széphalomban írt dolgozatokat.

Társasági ügyek.

JEGYZŐKÖNYV

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1945. okt. 27-én a Magyar Irodalomtörténeti Intézet termében tartott választmányi üléséről.

Elnök: *Alszegehy Zsolt*.

Titkár: *Brisits Frigyes*.

A választmányi ülésen teljes tisztikaron kívül a választmánynak 28 tagja jelent meg.

Az elnök az ülés megnyitása után előadja, hogy a szomorú idők a Társaság életét is megzavarták s az a szokásos választmányi és felolvasó üléseket megtartani nem tudta s elmaradt az 1944. febr. 1-én esedékes közgyűlés is. A Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet azonban megjelent, bár a 3—4. szám, az akkori idők tiltó rendelkezései következtében csak elkészve, az 1945. év folyamán hagyhatta el a sajtót. A Társaságnak sok értékes tagja pusztult el, köztük tisztviselők s választmányi tagok is. Hogy a társaság élete a rendes mederbe terelődjék, felkéri a választmányt a megüresedett tisztviselői és választmányi helyek betöltésére. Az elhalt Kerecsényi Dezső helyett jegyzőül Gerézdí Rabánt ajánlja, választmányi tagokul pedig a következőket javasolja: Bisztray Gyula, Keresztúry Dezső, Megyer József, Rubinyi Mózes, Szauder József, Tolnai Gábor, Turóczy-Trostler József, Waldapfel József, Zimándi Pius.

A választmány a javaslatot egyhangúlag elfogadja.

Az elnök szükségesnek találja, hogy a Társaság a tagdíjakat és az előfizetési díjakat a mai viszonyoknak megfelelően rendezze. Ajánlja, hogy az állandó és folytonos újrarendezés elkerülése céljából, a tagdíj s az előfizetés összege maradjon a régi (8 P, ill. 16 P), de a mindenkori indexszámmal szorozva.

A választmány egyhangúlag így határoz.

Ezután Brisits Frigyes titkár bejelenti, hogy egyébirányú nagy elfoglaltsága miatt a titkárságról lemond, de hú tagja marad a Társaságnak s a titkári teendőket a legközelebbi közgyűlésig elvégzi.

A titkár bejelentését a választmány — sajnálattal — tudomásul veszi s a titkárnak eredményes és lelkiismeretes munkájáért köszönetét fejezi ki.

Végül Kozocsa Sándor szerkesztő bejelenti, hogy az Irodalomtörténet megkapta az engedélyt a megjelenésre s a kedvezményes postai szállításra.

Ez után az elnök az ülést bezárja. K. m. f.

AZ 1944—1945-İK ÉVFOLYAM

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA*

Adami János Jakab	1*	Didecot	2
Ady Endre 35, 68, 95, 142, 29, 30, 41		Domonkos Márton	5
Aiszeghy Zsolt 20, 57, 95, 109, 1, 17, 53		Doroghy Ferenc	28
Ambrus Zoltán	35, 41	Döbrentei Gábor	8
Angyal Dávid	142	Dugonics András	39, 40
Apor-kódex	144	Elek Artúr	41
Arany János 68, 20—23, 28, 42—48		Erdélyi József	41
Arany László	42, 44, 45	Erdélyi Pál	33
Arnó János	1	Erdélyi Ritkaságok	96
Babits Mihály	41, 53	Erdődi Lajos	9
Pacsányi János 14, 15, 27, 48, 51		Erdődy János	38
Bajza József	50	Fábián István	72
Balanyi György	69	Ferenczi Miklós	71
Balassa-kódex	33—34	Fitz József	65
Balás P. Elemér	125	Földessy Gyula	95
Balogh Jenő	64	France Anatole	16
Batizi László	27	Friedrich Károly	121
Bayer József	66, 109	Fuhrmann Kamilla	2
Bárd Miklós	29	Füst Milán	41
Báróczi Sándor	14	Gaál István	74
Bártfay László	130	Galamb Sándor	22, 65, 99
Beniczky Péter	15	Galambos Gruber Ferenc	72
Benyák Bernát	40	Garay János	50
Berczik Árpád	68	Gárdonyi Géza	36
Berzsenyi Dániel	21, 53	Gárdonyi Klára	24, 95
Bessenyei György	14, 68, 3	Gedeon Jolán	25
Bikácsi László	28, 29, 72	Gellert	12, 14
Biró Imre	69	Gerézdi Rabán	53
Biró Vencel	69	Gerlótei Jenő	72
Bisztray Gyula	24, 44, 52, 53	Gérard János	9
Bod Péter	17, 96, 2, 4	Goethe	100, 105
Boileau	97	Grillparzer	100
Brisits Frigyes 1, 43, 65, 136, 31, 53		Gulyás Pál	35, 95
Byron	16, 28	Gvadányi József	66
Czakó Zsigmond	5, 85, 106	Gyergyai Albert	41
Czinke Ferenc	1—13, 31—32	Gyöngyösi István	14
Csajkos Éva	28	Györfi József	7
Csathó Kálmán	64	György Lajos	71, 109, 122
Csatkai Endre	51	Gyulai Pál	105, 106, 142, 29, 34, 51, 52
Császár Edit	34	Halász Gábor	36, 41
Cseri Clauser Mihály	68	Halotti Beszéd	52
Csik György	107	Hany Istók	73
Csokonai Vitéz Mihály	8, 28	Hatvany Lajos	142
Csonka Ferenc	123	Hegyi Endre	127
Dayka Gábor	27	Hegyi Ferenc	15
Deák Farkas	33	Hell Miksa	25
Deák Ferenc	50	Herczeg Ferenc	64
Dovecséri Gábor	37, 41	Hevesi Sándor	108
Dezsényi Béla	28, 73, 127	Hiador	123
Dénes Tibor	51	Holberg	7
Déryné	66	Honderú	50, 51
Dézsai Lajos	33	Horánszky Lajos	48

* Az 1945. év adatait dőlt számokkal szedettük!

Horányi Elek	14	Kulcsár Adorján	28, 80,	50	
Horatius	38	Kuruc balladák		137	
Horvát István	1, 7, 10,	Lafontaine		12	
Horváth Cyrill	144	Lám Frigyes		35	
Horváth János	20, 35, 86, 38,	Lengyel Balázs		41	
Hrabovszky György	1	Lessing	100,	38	
Ibsen	41	Lesznai Anna		30	
Ignotus	29	Lichtwern		8	
Ildikó	25,	Lisznyay Kálmán		27	
Illyés Gyula	41	Losonci verseskönyvek	5,	9	
Ipolyi Arnold	55	Madách Imre		21	
Iványi Béla	69	Magyar Századok		144	
Jakab Ödön	29	Majláth János gr.	31,	32	
Jancsó Emeric	17,	Makay Gusztáv		22	
Jambor Pál	123	Marmontel		14	
Jászi Oszkár	30	Mauks Cornélia		35	
Jókai Mór	23,	Márai Sándor		64	
Jósika Miklós	115,	Megyer József		53	
József Attila	41	Merényi Oszkár		89	
Judit-dráma	109	Mikszáth Kálmán	23, 34—	36	
Juhász Géza	41,	Mindenes Gyűjtemény	11—	14	
Juránics László	48	Missalia Hungarica		68	
Justh Zsigmond	36	Missuray-Krug Lajos		73	
Kardos László	41	Mohácsi Jenő		51	
Kardos Tibor	144,	Molnár Borbála		16	
Karsai Géza	67	Molnár János		14	
Kaszap Andor	26	Moor Thomas		16	
Katona István	8	Műteferrika Ibrahim		73	
Katona József	66, 105,	Nagy Ernő		65	
Kádár Jolán	109	Nagy Imre		60	
Károlyi Antal gr.	2	Nagy Péter		27	
Károlyi-biblia	3	Nagy Zoltán		41	
Kárpáti Sándor	115	Nalácz József		56	
Kemény Zsigmond	51	Napoleon		19	
Kempis Tamás	15	Nábrádi Mihály		125	
Kendeffi Elek	1	Németh Antal	108,	12	
Kerecsényi Dezső	20, 52,	Németh László	35,	41	
Keresztúry Dezső	41,	Nővilág		21	
Keszi Imre	41	Orczy Lőrinc		15	
Kécky Lajos	65	Osterwald Frigyes János	5,	9	
Kéry László	41	Osvát Ernő		41	
Kisbán Emil	25	Ovidius		27	
Kisfaludy Károly	43,	Öreg Gradual		122	
Kisfaludy Sándor	66	Pados Ottokár		71	
Kiss József	119	Paku Imre		24	
Klopstock	100	Papp István		124	
Kodolányi János	41	Patthy Károly		41	
Komlós Aladár	120	Paulay Ede		108	
Kónyi János	12,	Pálóczy Horváth Adám	15,	20	
Kornis Gyula	64	Pázmány Péter	69, 144,	15	
Kósa János	32	Petőfi Sándor	34, 35, 59,		
Kessuth Lajos	35	60—63, 68, 19, 21—23, 28,		44	
Kosztolányi Dezső	37, 38,	Petrőczy Kata Szidónia		80	
Kovalovszky Miklós	63	Péczeli József	5, 6, 9—11, 13—	15	
Kozma Andor	29	Péterfy Jenő		41	
Kozocsa Sándor	35, 67, 94,	Pintér Jenő	14,	36	
	114, 16, 36, 48, 51—	Pirandello		99	
Kölcsey Ferenc	66, 28,	Plautus		39,	40
Kristóf György	59,	Pozsonyi krónika		52	

Pray-kódex	49	Szemero Pál	130
Pray György	4, 8	Szenci Molnár Albert	68
Puffendorf	4	Szendrey Zsigmond	47
Radó Antal	118	Szenteleky Kornél	24, 139
Radó Polikárp	49, 67	Szentiványi Márton	26
Pajczy Mária Mechtilda	26	Szentsey-dalokönyv	15
Rajzolatok	26	Szerb Antal	41, 53
Rádai Pál	2	Szénási Etelka	70
Rájnis József	40	Szigligeti Ede	106, 107
Rákosi Jenő	106	Szilágyi Márton	7
Reviczky Gyula	89	Szliágyi Sámuel	2, 7, 8
Régi Magyar Próza (Bisztray— Kerecsényi)	20	Szinnyei Ferenc	14, 48
Révai József	41	Szombathy Zoltán	66, 122, 40
Rávu Miklós	1, 8	Szomorj Dezső	41
Riedl Frigyes	137, 41	Szónyi Benjamin	19
Rimay János	34	Szűts István	6
Rogallen Fridrik	1	Tamási Aron	41
Rölin Károly	10	Teleki József gr.	17, 25, 2, 15
Rónay György	41	Temesvári Pelbárt	144
Roosevelt	35	Tési Edit	39
Rousseau	2	Thaly Kálmán	80
Rózsavölgyi és társa	52	Tieck	38
Rubinyi Mózes	16, 53	Tisza Domokos	47
Sajnovics János	25	Tolnai Gábor ..	19, 144, 34, 47, 53
Sashegyi Oszkár	28	Tóth Arpád	28
Sághy Ferenc	48	Tóth László	64
Sárkány József	26	Tudósy Margit	28
Sárkány Oszkár	84	Turóczy-Trostler József ..	52, 53
Sárközi György	41	Ujvári Gyula	139
Scaliger	97	Ungváry János	13
Schedius Lajos	8	Ürményi József	1
Schöpfung Aladár	64	Vachot Sándor	35
Serfőző József	26	Vahot Imre	47
Shakespeare	100, 102	Vajda János	16—28
Sik Sándor	144	Vajthó László	68
Simai Kristóf	40	Vaentiny Antal	71
Simonffy Aladár	73	Vargha Gyula	29
Sinai Miklós	4	Varjas Béla	34
Sintenis	5, 7	Vas Gereben	44, 45, 47
Sófalvi József	19	Várdai Béla	36
Solt Andor	97, 25	Veres Péter	41
Somló Sándor	28	Verestói György	1
Sóter István	41	Vincze László	41
Staud Géza	67, 193, 41	Voinovich Géza ..	23, 43, 65, 21, 42, 43
Sulzer	10	Volf Abraham	1
Sylvester János	33	Voltaire	2, 5, 6, 8, 13
Szabó Dezső	29, 30, 41	Vörösmarty Béla	51
Szabó László, Cs.	64, 41	Vörösmarty Mihály ..	68, 71, 107, 21, 28, 38, 50, 52, 53
Szabó Lőrinc	64, 41	Waldapfel József	53
Szabolcsi Miklós	39	Werbőczy István	65
Szabolcska Mihály	29	Wesselényi Miklós	50
Szaitz Leó	66	Zapf Antal	51
Szakolcza átváltozása	39	Zádor (Stettner) György ..	50
Szaunder József	38, 53	Zechenter Antal	13
Szász Gerő	127	Zimándi Pius	123, 142, 53
Szász Károly	110	Zolnai Béla	52
Szekfü Gyula	40	Zrínyi Miklós	14, 34

Felölös szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest, VIII., Rákóczi-út 19.
46.514. — Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945. (F.: Tirai Richárd.)

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TARSASAG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszeghy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sík Sándor, Szász Károly, Szinnyi Ferenc. — Titkár h.: Barta János. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Gerézdi Rabán. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Ágner Lajos. — Baránszky-Jób László. — Bán Aladár. — Bánhegyi Jób. — Bencze István. — Berczik Árpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bisztray Gyula. — Bodor Aladár. — Brisits Frigyes. — Császár Ernő. — Dezsényi Béla. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábíán István. — Fóris Miklós. — Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Ágost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Horváth János. — Kardeván Károly. — Kardos Tibor. — Kéky Lajos. — Keresztúry Dezső. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korompay Bertalan. — Korpás Ferenc. — Kömives Kolos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Makay Gusztáv. — Marczinkó Ferenc. — Megyer József. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Rubinyi Mózes. — Sándor István. — Solt Andor. — Staud Géza. — Szabó Richard. — Szauder József. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Tolnai Gábor. — Turóczi-Trostler József. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Ványi Ferenc. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Voinovich Géza. — Waldapfel József. — Zimándi Pius. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ara egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.*

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendő be postautalványon (Budapest II, Gábor Áron-u. 18. II. 2., baloldali villa, vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára fizetendő be.

A társasági ügyeket Barta János titkár h. intézi (Budapest II, Zsigmond király útja 7).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendő (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendő. (Bp. II, Gábor Áron-u. 18. II. 2.)

* Ezek az összegek (8 P, illetőleg 16 P) szorzandók a mindenkori indexszámmal.

Az Irodalomtörténet Füzetei.

	P
1. Fábrián István: Az irodalomtörténetírás módszereiről..	2—
2. Varjas Béla. Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2—
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2—
4. Dezsényi Béla: Kovacsoczy Mihály és az első magyar napilap terve	2—
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2—
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora“?	2—
7. Agárdi László: Bartóky József az elbeszélő	2—
8. Birkás Géza: Az ember tragédiája és a franciák	2—
9. Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez	2—
10. Cs. Gárdonyi Klára: Farsangi játék a XVIII. századból	2—
11. Török Pál: Új vonások Eötvös József báró arcképén	2—
12. Szemző Piroska: Petőfi Sándor követjelöltségének egykorú hazai sajtója	2—
13. Sik Sándor: A magyar romantika kérdése	2—
14. Alszeghy Zsolt: Faludi Nemes emberének rokonai	2—
15. Gáldi László: „Ludas Matyi“ román átdolgozása	2—
16. Brisits Frigyes: Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története	4—
17. Rubinyi Mózes: Újabb adatok Vajda János életéhez és műveihez	4—
18. Bisztray Gyula—Tolnai Gábor—Kozocsa Sándor: Adatok Arany János munkásságához	3—

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest VIII, Rákóczi-út 19.
46.514 — Egyetemi Nyomda, Budapest 1945. (F.: Tirai Richárd.)